

al voltant de

LES PERSONES
EN SITUACIÓ DE SENSE LLAR
A LA CIUTAT DE LLEIDA:
TRAJECTÒRIES PERSONALS

9

al voltant de

**Les persones en situació de
sense llar a la ciutat de Lleida:
trajectòries personals**

L'Oficina de Desenvolupament i Cooperació és un servei de la Universitat de Lleida que va néixer l'any 1994 amb l'objectiu de sensibilitzar i formar la societat sobre qüestions relacionades amb el desenvolupament, la cooperació internacional i la solidaritat, entre d'altres. En aquesta línia, l'any 1999 es va crear el Centre de Documentació en Cooperació i Solidaritat (CDOCS) amb la idea de generar, rebre i distribuir coneixements entorn de diverses àrees temàtiques: educació, relacions internacionals, cooperació internacional, economia, agricultura, gènere, immigració, ecologia, història, etc. Per aquest motiu, posa a l'abast de tota la ciutadania de Lleida i comarques un fons bibliogràfic amb llibres, revistes, diaris especialitzats i material audiovisual, amb servei de préstec i amb una sala de consulta accessible a qualsevol persona interessada en els nostres àmbits temàtics.

Equip investigador:

Carles Alsinet Mora
Ana Garsaball Collado
Alba Pirla Santamaria
Joan Canut Roig
Marta Feixa Pàmpols
Lourdes Zanuy Sanlorián

Aquest estudi ha estat realitzat gràcies a l'ajut a projectes, estudis del Quart Món i mobilitat per la cooperació Internacional al desenvolupament de la Oficina de Desenvolupament i Cooperació de la Universitat de Lleida.

Fotos portada i interiors: Antoni Benavente Barbero

Diposit Legal: 139-2004

ISNN: 1697-3054

El Consell Editor no comparteix necessàriament les opinions de les persones col·laboradores.

ÍNDEX

I. MARC TEÒRIC	9
1. De la pobresa a la inclusió social	11
1.1. Pobresa i exclusió	11
1.2. De l'exclusió a la inclusió social	21
2. Els col·lectius vulnerables: les persones sense sostre	24
2.1. El moviment "homeless": les persones sense llar	24
2.2. Característiques de les persones sense llar	30
3. Les persones sense llar a Lleida	37
3.1. Factors generadors de les situacions de vulnerabilitat	43
II. PROJECTE DE RECERCA	50
4. Objectius de la recerca	53
5. Metodologia	54
6. Resultats	56
6.1. Àmbit econòmic	57
6.2. Àmbit laboral	58
6.3. Àmbit formatiu	60
6.4. Àmbit sanitari	61
6.5. Àmbit sociolaboral	62
6.6. Àmbit de ciutadania	63
III. A MANERA DE CONCLUSIONS	65
7. Conclusions i propostes d'intervenció	67
7.1. Nous reptes i noves oportunitats	72
8. Els protagonistes: les seves històries i les seves vivències	75
9. Bibliografia	79

PRESENTACIÓ

Al Voltant de... és una col·lecció de quaderns monogràfics i divulgatius que aborden des d'una perspectiva rigorosa i objectiva qüestions rellevants de la conjuntura internacional i local. Aquests quaderns intenten proporcionar una visió breu i entenedora de tots els temes tractats, des del compromís de l'Oficina de Desenvolupament i Cooperació per contribuir a augmentar la justícia social a través de les eines que tenim al nostre abast: la informació i la sensibilització.

En un món globalitzat on coexisteixen múltiples fonts d'informació i ciutadanes ciutadans desinformatos, creiem que esdevé necessari conèixer que hi ha a la base de molts temes que són tractats recurrentment de forma supèrflua i sovint tergiversada pels grans mitjans de comunicació.

Els quaderns contenen dos articles, ambdós tracten el mateix tema però des de dues vessants complementàries: la global i la local, ja que pensem que la majoria dels esdeveniments que actualment influeixen el nostre entorn són causa i conseqüència de fenòmens alhora locals i globals.

Esperem que aquest instrument que l'Oficina de Desenvolupament i Cooperació posa a l'abast de la ciutadania contribueixi al foment del coneixement dels esdeveniments que en són contemporanis i a l'augment de la consciència existent a les nostres comarques al voltant dels principals reptes que la nostra societat afronta.

Us convidem a que gaudiu de la lectura.

Històricament, es parla de les persones sense llar, ja sigui en termes d'indigència, pobresa, exclusió, vulnerabilitat o dificultats per accedir i/o conservar un habitatge. Darrerament, com a conseqüència de la greu crisi econòmica que ens afecta, cada dia sentim a parlar de persones i famílies senceres que es veuen abocades a situacions de manca d'habitatge i d'extrema vulnerabilitat. Aquest fet ens ha fet prendre major consciència de la crueta de les situacions vinculades a la manca de recursos, a la dificultat d'accés a drets bàsics i a la feblesa de les xarxes de suport personal, social i familiar.

Segons la Xarxa Europea Contra la Pobresa, actualment existeixen més d'onze milions i mig de persones, arreu de l'Estat, que es troben en risc de pobresa i exclusió social. Però, aprofundint més enllà de l'actual conjuntura econòmica i social, apreciem que hi ha més de 30.000 persones sense llar, moltes d'elles dormint al carrer sense tenir on aixoplugar-se.

Aquestes persones són víctimes permanents d'una situació de crisi econòmica, social i personal que els impedeix desenvolupar el seu projecte vital. En termes de pobresa dinàmica, són les persones que perduren en la situació de pobresa i que, a diferència de la nova pobresa sobrevinguda per la situació de crisi, fa temps que hi han entrat i tenen greus dificultats per sortir-ne, ja que les seves dificultats van molt més enllà dels motius econòmics i la manca de feina.

Mitjançant aquest estudi volem realitzar una aproximació a la coneixença de les situacions i les trajectòries vitals de les persones en situació de sense llar a la nostra ciutat, tot intentant visualitzar els esdeveniments que poden marcar i/o interrompre el projecte de vida de les persones i abocar-les a situacions no desitjades.

Més enllà de les estadístiques i la teorització del fenomen de les persones en situació de sense llar, volem atansar-nos a les individualitats i veure les causes i els efectes de la situació per poder proposar un model d'actuació centrat en les possibilitats i, per sobre de tot, en la persona.

MARC TEÒRIC

1. DE LA POBRESA A LA INCLUSIÓ SOCIAL

1.1. Pobresa i exclusió

El terme **pobresa** s'estructura sobre la base d'un component eminentment econòmic, tal com s'extreu de la descripció aportada per la Unió Europea, que considera pobra una persona quan percep uns ingressos inferiors al 50% de l'ingrés mitjà mensual del seu país.

Aquest terme fa referència a la repartició desigual de la riquesa, en què conviuen pobres i rics i en què els pobres se situen en els esglaons més baixos de l'escala de la desigualtat.

En l'actualitat, identifiquem sis tipologies de definició de la pobresa:

- La **pobresa absoluta**, entesa com la situació en què uns estàndards mínims de vida (alimentació, educació o habitatge) no son assolibles. La franja de la pobresa se situa de manera diferent segons la persona o la institució de referència. Aquesta definició, que és estrictament derivada de recursos monetaris, fa que la societat es divideixi entre els que són pobres i els que no ho són (Belzunegui i Brunet, 2012). En l'actualitat, el Banc Mundial situa el llindar de la pobresa absoluta per als països pobres en un dòlar al dia.
- La **pobresa relativa** és un terme que es comença a utilitzar durant la dècada dels 80, s'utilitza per plantejar l'existència de desigualtats i es calcula en comparació amb un nivell de vida considerat estàndard per a la població de referència. La Unió Europea situa el llindar de la pobresa relativa en el 60% de la mitjana dels ingressos per a cada persona que resideix en una llar. Segons Belzunegui i Brunet (2012), les persones avaluen el seu benestar material en funció de les seves percepcions i expectatives vers els recursos que haurien de posseir en el seu context social.
- **El plantejament de desenvolupament de les capacitats** (Sen, 2000). Segons aquesta proposta, molt lligada a l'enfocament de la pobresa relativa, la pobresa no és fruit de la manca d'ingressos, sinó de la incapacitat de les persones per aconseguir un òptim i suficient benestar, és a dir, per aconseguir convertir els recursos en fets pràctics a través de les capacitats personals. Segons Sen (2000), el nivell de vida de les persones ve determinat per les seves capacitats, de

manera que l'anàlisi de la pobresa no ve determinada per la quantitat de prestacions i ingressos econòmics, sinó per la capacitat de les persones per transformar aquests ingressos en fets pràctics (Belzunegui i Brunet, 2012).

- La **perspectiva subjectiva**, entesa com el mateix reconeixement de ser pobre, es planteja com la capacitat que té una persona per cobrir totes les seves necessitats a final de mes (*Pacte per a la lluita contra la pobresa*, 2012). El reconeixement de l'experiència i la subjectivitat, enteses com els cicles vitals de les persones, faciliten o dificulten els processos de desconstrucció de les vides i de la comprensió i l'acceptació de la situació i la identitat pròpies.
- La **perspectiva multidisciplinària**, de la qual farem esment posteriorment en aquest treball, situa el centre d'interès més enllà de les condicions econòmiques, ja que té en compte les condicions socials d'existència de la població en situació de pobresa. Es considera la pobresa com el resultat d'un conjunt de carències tant en l'àmbit material com en el no material. En aquest sentit, el concepte de pobresa es defineix com una multitud de dèficits i no com una estricta manca d'ingressos econòmics, i s'incorporen en l'anàlisi diferents dimensions, tant materials com no materials, amb la idea d'integrar la multidimensionalitat del fenomen i d'identificar els processos que se situen en l'origen d'aquest (Belzunegui i Brunet, 2012).
- La **perspectiva de Townsend (1979) en relació amb la privació relativa**. Defineix la privació relativa (*deprivation*) com una situació de desavantatge relatiu respecte de l'estil de vida que es dona en una societat, tant en les seves formes materials com socials. Situa la definició de pobresa en posicions relacionades amb la desigualtat en la societat i la privació no estrictament monetària.

És a la dècada dels 60 quan es comença a utilitzar, a França, el terme **exclusió social** per referir-se als problemes relacionats amb la pobresa, mitjançant la tasca d'alguns intel·lectuals francesos, com Foucault, que empren el terme.

No és, però, fins a l'any 1974, quan René Lenoir escriu el llibre *Els exclosos*, que el terme agafa embranzida i comença a popularitzar-se'n la utilització, i als anys 90, a la Comissió de les Comunitats Europees (actual Unió Europea), el terme exclusió s'utilitza per definir els processos de desavantatge social.

L'exclusió social es defineix per l'accés precari i, en els casos més extrems, per la manca d'accés a diferents àmbits de l'esfera personal i social; dificultat d'accés a l'esfera laboral: economia submergida o irregular, treball precari; dificultat d'accés a la ciutadania i a la participació en la societat: persones en situació administrativa irregular, manca de participació en les decisions polítiques i socials, no-disposició dels recursos presents en la societat...

No podem negar que la pobresa està fortament vinculada a l'exclusió social, un element amb múltiples vessants que agreuja les conseqüències de la manca de renda.

El terme exclusió social amplia el marc d'anàlisi més enllà de la pobresa resolta amb mecanismes redistributius i s'endinsa en les dinàmiques relacionals. La idea de l'exclusió social es consolida durant aquests període com una eina que facilita la comprensió i l'explicació dels nous processos d'empobriment, els nous desavantatges i les vulnerabilitats socials que apareixen en els anomenats països desenvolupats. Així, el concepte de pobresa absoluta s'utilitza, gairebé de manera excloent, en l'àmbit econòmic.

Tezanos (1999) planteja que el concepte d'exclusió social fa referència a totes aquelles persones, grups i comunitats que se situen fora de les oportunitats vitals que defineixen avui una ciutadania de ple dret. Així, el concepte oposat a exclusió serà el de ciutadania social, que representa el conjunt de drets que s'han anat assolint gràcies al desenvolupament de l'Estat de Benestar (Belzunegui i Brunet, 2012).

La pobresa té una concepció individual, mentre que l'exclusió és col·lectiva, relacional i social, i és el resultat d'una múltiple privació que convergeix en una manca d'oportunitats personals, socials, econòmiques i participatives.

D'aquesta manera, autors com Robert Castel (1997) defineixen l'exclusió social com un procés de "desafiliació social", ja que es tracta de grups socials que pateixen desavantatges generalitzats en termes d'educació, treball, habitatge, recursos econòmics, etc. Les seves possibilitats d'accés a les institucions que distribueixen aquestes capacitats són menors i aquests desavantatges perduren al llarg del temps.

Quan diem que el terme exclusió social, a diferència del de pobresa, s'endinsa en les dinàmiques relacionals, volem dir que l'exclusió social s'entén com un procés amb una trajectòria que implica tot un seguit de fets desencadenants. Aquest dinamisme suposa que l'exclusió social és un estat circumstancial

i no una condició inherent i que, per tant, és una situació i no un estat; una situació, doncs, de la qual es pot sortir.

Es considera que les persones arriben a l'exclusió per causes de diferents tipus i entenent que, de vegades, hi incideix una suma de factors que són difícils d'identificar i aïllar.

De vegades, aquests factors són un conjunt de vivències personals, generalment viscudes de forma involuntària, que provoquen l'allunyament de la persona respecte de les formes de vida i cultura estandarditzades en una societat. Aquestes vivències provoquen, en la majoria de casos, la pèrdua dels vincles amb la família i la comunitat. Vincles que, per la seva part, funcionaven com a barrera de protecció i com a sentiment de pertinença a la societat.

Tenint en compte l'exclusió com a procés i no com a estat, Caire (1995) caracteritza el procés d'exclusió en tres graus:

- **1r grau:** en aquest primer moment comença a configurar-se un estat de desigualtat que encara no comportaria una situació d'exclusió. La principal característica d'aquest grau seria la insuficiència de recursos econòmics, sense que aquesta situació comporti una deficiència relacional ni d'inserció en les estructures laborals i socials. Existeix un grau de participació, tot i que no sigui en igualtat de condicions.
- **2n grau:** es definiria no solament per la desigualtat, sinó també per un primer indicatiu d'exclusió social causat per una irregular o nul·la inserció en el mercat de treball. Aquesta exclusió del mercat laboral portaria associada una mancança d'ingressos fixos i suficients que, a la vegada, comportaria la privació de relacions socials i polítiques. És l'inici de l'exclusió del sistema econòmic i de les relacions socials, la qual pot motivar la necessitat de sistemes de protecció social i, fins i tot, de sistemes assistencials no contributius.
- **3r grau:** suposaria el final del procés d'exclusió social, marcat per l'exclusió de la societat en el seu conjunt. És a dir, l'exclusió del mercat de treball i dels sistemes relacional i polític. Caire (1995) assenyala que una de les característiques de les persones que es troben en situació d'exclusió en aquest tercer grau és que són usuàries, de forma fixa, dels sistemes de protecció. Altres autors, com Laparra (1996), constaten que hi ha persones que, en aquest tercer grau, tenen un accés molt precari, o fins i tot inexistent, als sistemes de protecció social.

En aquest tercer grau, la situació d'exclusió derivaria, tal com s'ha dit, d'una ruptura en tres àmbits bàsics, definits per autors com Castel (1997) i García Roca (1998):

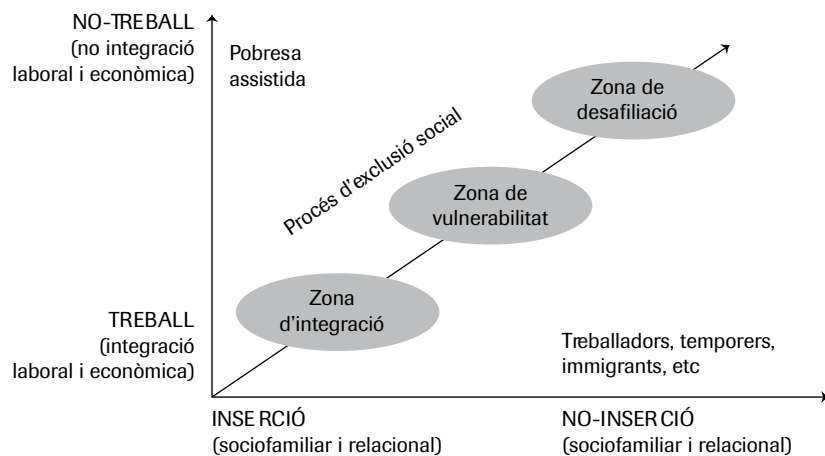
1. **L'àmbit econòmic**, que faria referència al tradicional concepte de pobresa.
2. **L'àmbit relacional**, que faria referència a l'aïllament social i el trencament amb els vincles familiars i comunitaris.
3. **L'àmbit del "sentit de la vida"**, que faria referència a la pèrdua dels dinamismes vitals, al sentiment d'impotència i a la impossibilitat que percep la persona de canviar els esdeveniments desencadenants de la situació en què es troba.

D'acord amb aquests autors, segons com se situa la persona en relació amb aquests tres àmbits, es distingeixen tres zones:

- **Zona d'integració.**
- **Zona de vulnerabilitat:** situació de crisi o afebliment en algun dels tres àmbits.
- **Zona d'exclusió:** trencament greu en els tres àmbits abans definits.

Aquestes tres zones es relacionarien amb els graus d'exclusió definits per Caire (1995), de manera que el primer i el segon graus es correspondrien a la zona de vulnerabilitat en menor i major mesura, i el tercer grau, a la zona d'exclusió.

Altres autors àmpliament coneguts en les teories de la inclusió i l'exclusió social, com Cabrera (1998) i Alsinet (2011), també ens parlen d'aquestes tres zones, però les relacionen amb dos eixos o vectors. Cabrera (1998) realitza una representació gràfica que visualitza on pot situar-se la persona en relació amb el seu grau d'integració entorn de l'eix laboral o econòmic i entorn de l'eix relacional o d'inserció sociofamiliar i relacional.

Cabrera, P. *Huéspedes del Aire*. Colección "Política, Trabajo y Servicios Sociales". Universidad Pontificia de Comillas (UPCO), Madrid, 1998.

Segons la situació de la persona respecte d'aquests dos vectors que l'autor defineix com a fonamentals en la vida de qualsevol individu, quan la localització d'algú en l'eix econòmic s'eleva (cap a la zona de no-treball), es disparen les possibilitats que acabi en una situació d'exclusió, ja que passaria d'una situació òptima en relació amb l'estabilitat laboral i econòmica, amb una feina ben remunerada, a la situació de feina estable però mal remunerada, fins a acabar en situacions de contractes precaris, feines molt poc remunerades, contractes temporals i, en el darrer nivell, en situació d'atur, de viure d'una pensió no contributiva o d'una renda mínima d'inserció, de l'economia submergida i de la caritat, etc.

Quant al vector relacional, en el vèrtex hi trobem aquelles situacions de persones amb una estabilitat afectiva i relacional, és a dir, una família estable i unes bones relacions amb la comunitat i l'entorn. A mesura que avancem en aquest vector, augmenta la pèrdua dels vincles, fins a arribar a l'aïllament, amb la consegüent pèrdua dels lligams familiars, socials i relacionals.

Com podem observar, aquestes zones d'integració/exclusió són definides per diversos autors de formes diferents, tot i que la idea de rerefons és la mateixa:

Etapes en el procés d'inclusió/exclusió	Autors
1. Integració 2. Vulnerabilitat 3. Marginació - exclusió	Castel, 1992
1. Integració 2. Fragilitat 3. Marginalitat	Serge Paugam (1993)
1. Integració 2. Primer grau d'exclusió/marginació 3. Exclusió total	Caire (1995)
1. Precarietat 2. Exclusió 3. Marginació	Laparra, Gaviria i Aguilar (1996)
1. Integració 2. Vulnerabilitat i exclusió 3. Exclusió i marginació	García i Malo (1996)
1. Integració 2. Vulnerabilitat 3. Exclusió	Robert Castel (1997)
1. Cohesió 2. Vulnerabilitat 3. Exclusió	García Roca (1998)
1. Zona d'integració 2. Zona de vulnerabilitat 3. Zona de desafiliació	Cabrera (1998)
1. Integració 2. Vulnerabilitat 3. Assistència 4. Exclusió	Tezanos (1999)
1. Zona d'integració 2. Zona de precarietat o vulnerabilitat 3. Zona de marginalitat 4. Exclusió	Fabre (2002)
1. Desarrelament incipient 2. Grau mitjà de desarrelament 3. Desarrelament cronificat	Uribe i Alonso (2011)

Elaboració pròpia (2013)

Subirats, Gomà i Bruguera (2005) defineixen els components clau del concepte exclusió social. Segons aquests autors, l'exclusió social té un caràcter estructural, relacional, dinàmic, multifactorial, multidimensional i polititzable.

Des d'un punt de vista estructural, l'exclusió social representa la reproducció de les desigualtats verticals generades en el model industrial (desigualtats de classe que trenquen amb un model d'integració social). Però no només implica una reproducció, sinó també un agreujament de la fractura del teixit social i un trencament amb les coordenades bàsiques de la integració. En conseqüència, apareix una escissió social, en termes de ser dins o fora, que genera un nou panorama social de col·lectius exclosos o en greu risc d'exclusió.

Pel que fa a la visió relacional de l'exclusió, segons aquests autors, caldria parlar, més concretament, d'exclusions en plural, ja que cada societat presenta els seus propis llindars de l'exclusió i de la inclusió. La magnitud i els perfils sociològics de l'exclusió guarden relació amb les pautes actitudinals i amb decisions entorn de la discriminació en l'accés a l'habitatge i l'accés al crèdit; l'existència d'infrasalaris, les febleses de les polítiques d'acollida, la precarització de les relacions socials, l'augment de les situacions de solitud...

El dinamisme de l'exclusió fa referència, tal com hem comentat, al fet que es tracta d'un procés i no d'una situació estable i, al mateix temps, no afecta grups concrets i predeterminats, sinó que afecta, de manera canviant, diferents persones i col·lectius que poden anar variant en funció de les situacions de vulnerabilitat i les dinàmiques de marginació. Així, la definició dels riscos socials esdevé complexa, ja que les fronteres de l'exclusió són mòbils i canviant.

Aquest dinamisme està vinculat amb la multifactorialitat i la multicausalitat de l'exclusió. Així, autors com Subirats, Gomà i Bruguera (2005) defineixen l'exclusió com un fenomen polièdric articulat per tot un cúmul de circumstàncies desfavorables que interactuen entre si.

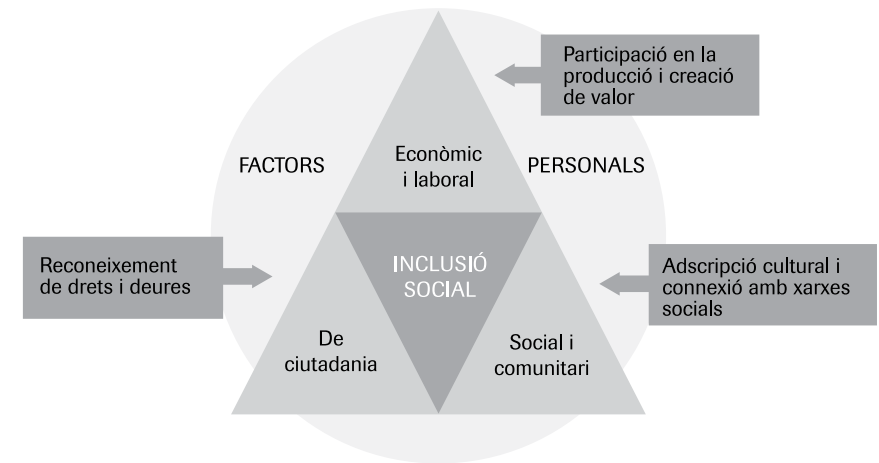
En darrer lloc, quan es parla de l'exclusió social com a fenomen polititzable, es fa referència al fet que l'exclusió no és quelcom inherent a una societat, sinó que existeix la possibilitat d'abordar-la des de l'acció col·lectiva, des de la pràctica institucional i les polítiques públiques. Però, segons els esmentats autors, és feixuc generar una praxi que superi l'exclusió a causa de l'heterogeneïtat dels col·lectius afectats pels mateixos processos.

Finalment, i abans d'endinsar-nos en els processos d'inclusió social com a part inherent als d'exclusió, ja que, com hem comentat, l'exclusió social és

un estat del qual es pot sortir, volem referir-nos al concepte de *Quart Món*, vinculat a la naturalesa del present estudi.

No és fins als anys 80 que apareix el terme de *nova pobresa* o quart món per referir-se al Tercer Món dins l'anomenat Primer Món, als ciutadans/es que viuen en condicions precàries en una societat desenvolupada.

Sovint es pensa en la pobresa com si fos una situació que s'esdevé únicament en els països subdesenvolupats, però no és així. El Quart Món seria la pobresa en els països desenvolupats com a conseqüència de la desigual distribució de la riquesa. Aquesta situació provoca que, en el Primer Món, la distància que separa els grups rics d'aquells més desfavorits sigui cada cop major i, a mesura que creix aquesta economia i aquest desenvolupament, també creix la quantitat de persones a qui no arriba aquesta riquesa. El terme de Quart Món està molt relacionat amb la pobresa relativa, i la forma més senzilla de definir aquest concepte és "*ser ric en un país pobre ser pobre en un país ric*" (Balsells, 2011).

ESPAIS FONAMENTALS PER A LA INCLUSIÓ SOCIAL

Font: Pla Local d'Inclusió i Cohesió Social de Lleida (2009). Ajuntament de Lleida.

La nova pobresa té característiques intrínseques a la societat moderna, com l'atur de llarga durada, les dificultats amb què es troba el jovent per accedir a una primera feina, l'etnització de barriades perifèriques, l'augment de les persones sense llar (sense habitatge fix, que viuen en habitatges insegurs...), el canvi en els patrons familiars amb l'augment de la monoparentalitat, l'augment de l'aïllament social, etc.

També volem destacar que aquesta nova pobresa no es caracteritza únicament per un augment del nombre de persones que es troben en una situació de vulnerabilitat, sinó també pel fet que les diferències entre les persones en situació precària i les classes més benestants són cada cop majors, la distància és més gran. Així, el Quart Món està format per persones que ocupen el mateix espai físic que les del primer món (és el Tercer Món ubicat en el territori dels països desenvolupats o en vies de creixement), però que no comparteixen el mateix espai social.

D'acord amb l'anàlisi sobre l'evolució de la pobresa realitzada per Villar, Soler i Herrero (2012), i d'acord amb l'actual context de crisi econòmica, en què la pobresa està augmentant de manera substancial en els països desenvolupats, cal analitzar la pobresa des d'una visió multidimensional, traçant una línia per a cadascuna d'aquestes dimensions i considerant que cadascuna de les persones situades per sota d'aquesta línia es troba en una situació de pobresa.

Des del vessant educatiu, la pobresa ve donada per l'abandó prematur dels estudis; la pobresa en salut la determina una esperança de vida inferior als 60 anys; la pobresa segons la renda es calcula a partir del nivell que dona el 60% de la mitjana de la renda (mesurada segons la despesa de les llars) i la pobresa laboral sobrevé a aquelles persones que fa més d'un any que estan en situació d'atur.

Abans de prosseguir, volem aclarir que hem apuntat que ja als anys 80 es parlava de nova pobresa i de Quart Món. Per tant, no hem de confondre aquest Quart Món amb els nous pobres i les noves classes vulnerables que estan augmentant, cada cop més, arran de l'actual crisi i conjuntura econòmica. Les persones en situació de vulnerabilitat de les quals parlem, tal com hem vist en l'exposició dels diferents estudis realitzats, són persones que, en molts casos, fa més de dos anys que no tenen llar o que estan en una situació d'infrahabitatge i, per tant, en una situació de vulnerabilitat extrema i, en alguns casos, crònica.

A les persones d'aquest Quart Món no els ha afectat la crisi econòmica, ja que molts dels seus àmbits vitals ja es trobaven en crisi.

1.2. De l'exclusió a la inclusió social

Fins ara hem parlat en termes de pobresa i exclusió, lligant el terme de pobresa al context de creixement econòmic i plena ocupació, en què es lluitava per la cohesió social mitjançant polítiques de protecció social i de redistribució de la riquesa.

Avui, però, el context socioeconòmic ha canviat i ja no podem parlar únicament de desigualtat econòmica, sinó que, tal com hem vist en la representació del procés d'exclusió descrit per Cabrera (1998), existeixen tot un seguit de processos que fan que les persones s'emmarquin en els eixos dins-fora i que, per tant, més que en polítiques de redistribució de la riquesa, es pensi en polítiques d'inserció i d'inclusió social.

L'exclusió, com qualsevol procés, ve marcada per un seguit d'esdeveniments que hi desemboquen. És a dir, de fets que porten la persona al seu estat actual. La inclusió social és, a la vegada, tot un procés, un procés discontinu perquè pot haver-hi avenços i retrocessos, èxits i fracassos.

Cal pensar que, en un procés d'inclusió, la persona no comença de zero, sinó que parteix amb un bagatge, amb uns costums i amb unes idees que, de vegades, cal modificar i adaptar a noves situacions i a una *societat normalitzada* i *normatitzada*, de la qual sovint la persona en situació d'exclusió es troba fortament desvinculada.

És per aquests motius que els processos d'inclusió social han de ser individualitzats, adaptats a la persona, i han de ser processos oberts i dinàmics, amb capacitat de canvi. Si pretenem la incorporació social de forma àmplia, haurem de treballar per a la recuperació de tot un conjunt d'habilitats i destreses, com ara la participació en un grup social, la interacció, l'adquisició d'habilitats, costums i valors, el reconeixement i l'acceptació de normes, l'enfortiment de vincles afectius..., és a dir, el treball de totes les destreses i eines que ajudin a mediar en el comportament de la persona, de tal manera que pugui ajustar-se a les normes, als valors i a la cultura de la societat a la qual pertany i a la qual vol reincorporar-se amb igualtat de condicions respecte a la resta de la societat.

Per assolir aquest objectiu seran necessaris uns recursos i un suport adequats, l'establiment d'un itinerari adaptat a la situació de la persona. Aquest itinerari haurà de posar l'accent en els eixos fonamentals per a la plena incorporació de la persona en la societat que habita.

Aquest eixos ja els hem explicat anteriorment, quan parlàvem dels processos d'exclusió, que no estan únicament vinculats als termes econòmics o a la pobresa, ja que hi ha diferents àmbits que cal treballar per a la plena inclusió, com l'eix relacional i el participatiu.

Existeixen tot un seguit de factors personals que condicionen el procés d'inclusió i que, de vegades, actuen com a obstacle. Però hi ha un conjunt d'estructures fonamentals sobre les quals cal treballar, com l'accés al mercat laboral, a l'habitatge, a la xarxa de recursos públics, a les relacions socials, a la ciutadania..., ja que són els eixos fonamentals de la inclusió i, alhora, els condicionants en els processos d'exclusió, els àmbits on apareixen els factors que desencadenen les situacions d'exclusió.

Aquest eixos o àmbits són:

- **L'àmbit econòmic i laboral:** ens parla de l'exclusió centrada en la pobresa, les dificultats per mantenir la llar i arribar a final de mes, i la dependència respecte als sistemes de protecció social.

Quan parlem de pobresa, hem de considerar que ens referim a una pobresa relativa, és a dir, a aquella que subjectivament se centra en el llindar de la societat i la comunitat que estem analitzant. Per tant, hem de considerar que la inclusió econòmica i laboral ens parla de poder mantenir un nivell de vida adient a la societat on es resideix, que permeti arribar sense dificultats a final de mes. Parlem d'una feina en què es reconeixin uns drets i unes condicions que ajudin al reconeixement personal i social, a la creació de valor afegit, tant personal com social.

Tot i que ja hem mencionat que la riquesa no va exclusivament lligada a la inclusió, el fet de tenir una estabilitat laboral i financera ajuda en el procés. A la vegada, l'autonomia és important en aquesta estabilitat, és a dir, la no-dependència respecte a la protecció social i a les pensions no contributives, en els casos que sigui viable, o, si més no, una dependència respecte a aquesta protecció social que no porti a una situació de precarització.

- **L'àmbit social i comunitari:** aquest àmbit tracta de les relacions de les persones amb els seus semblants. Posteriorment veurem que la majoria de les persones en situació de greu vulnerabilitat han perdut els seus lligams familiars i els seus vincles socials i, per tant, el suport de la xarxa social i familiar és gairebé inexistent. En determinades

situacions vinculades a la manca d'estabilitat laboral o econòmica, el fet de comptar amb una xarxa familiar, d'amics o de veïns pot ajudar a sortir d'aquesta situació; i, per contra, el fet de no comptar-hi o de no poder accedir-hi (com en el cas de la població estrangera que es troba lluny de les seves xarxes familiars) pot agreujar-la o, fins i tot, cronificar-la.

- **L'àmbit de ciutadania:** aquest àmbit es caracteritza per la possibilitat d'accés als drets socials i polítics bàsics. La situació d'irregularitat administrativa pot dificultar l'accés a l'habitatge, al mercat de treball i a drets bàsics com l'educació i l'atenció sanitària. Igualment, el fet de no estar en possessió de drets bàsics com el de sufragi comporta una manca de participació i vinculació amb la societat on es resideix.

La persona en situació d'exclusió es caracteritza per una falta d'accés o un accés precari als recursos d'aquests àmbits, i per una important dificultat per poder sortir d'aquesta situació. Per assolir la inclusió plena és important la plena participació i fortalesa en tots tres àmbits.

Aquests àmbits interactuen amb factors personals com l'edat, el gènere i l'origen. Per aquest motiu, és important considerar aquestes variables tant en el moment de dissenyar plans individuals d'inserció com en el moment de plantejar-se intervencions comunitàries.

2. ELS COL·LECTIUS VULNERABLES: LES PERSONES SENSE LLAR

2.1. El moviment *homeless*: les persones sense llar

El concepte "*homeless*" es comença a emprar, en l'època moderna, a la dècada dels 80, i va lligat a importants accions per a la construcció d'habitatges de caire social als EUA i al Canadà; a Europa, aquestes accions s'inicien a la Gran Bretanya. Per aquest motiu, el concepte s'associa a les persones, homes, dones i infants, que es troben sense llar.

Ha estat difícil establir una definició consensuada entre els diferents països i comunitats a l'hora d'estudiar aquest fenomen social, que ha anat augmentat en els darrers anys fruit de múltiples causes i factors.

En aquest punt, analitzarem el concepte de *sense llar*, *homeless* en anglès, o *sinhogarismo* en espanyol, i presentarem les principals classificacions consensuades pels estaments oficials i les entitats del tercer sector.

D'acord amb els vectors inclusió-exclusió que hem definit anteriorment, podem exposar que les persones sense llar se situen en la situació més extrema d'exclusió, és a dir, en la zona de desafiliació, d'exclusió total o extrema o marginalitat, segons les diferents classificacions que hem anat repassant.

Pel que fa a l'abast de la situació d'extrema exclusió, FEANTSA, la Federació Europea d'Organitzacions Nacionals que treballen amb les persones sense llar, constata que des dels anys 90 s'ha produït un augment significatiu del nombre de persones que no tenen llar i, alhora, dins d'aquest col·lectiu s'ha registrat un augment del nombre de dones i infants, així com de persones immigrants en situació administrativa irregular —a més, d'aquests darrers, més d'un 70% són menors de 40 anys.

D'acord amb les conclusions de l'informe sobre el fenomen dels sense-sostre a Catalunya (2005), hi ha una manca de dades entorn de l'abast real d'aquest fenomen, la qual cosa interfereix en una planificació de les polítiques públiques. Alhora, la quantia dels recursos que es dediquen a aquest col·lectiu se situa molt per sota de la mitjana europea.

En aquest informe es presenten dades de l'estudi realitzat pels professors Navarro i Quiroga (2005), en què es recullen indicadors representatius de l'Estat del Benestar del període 1991-2001 dels estats membres de la Unió Europea

dels 15, a partir de dades de l'Eurostat. Aquests indicadors s'expressen en unitats de poder de compra per habitant (UPC). Segons aquest indicador, la mitjana de recursos destinats a exclusió social a la Unió Europea dels 15 és de 91,8 UPC, mentre que a Espanya és de 28,9 UPC¹.

Aquesta situació, sumada a una manca de coordinació interadministrativa, fa que l'abordatge d'aquest problema es trobi per sota de les possibilitats reals de l'administració, fet que propicia un desbordament dels recursos oferts per les entitats del tercer sector.

Aquest és, sens dubte, un dels fenòmens més paradoxals de la nostra societat moderna: un Quart Món dins d'un Primer Món que gaudeix de les màximes comoditats i d'un progrés constant i indiscutible. Un conjunt de persones que no tenen satisfetes les necessitats bàsiques i que, per tant, no són participants dels drets que garanteix l'ordenament jurídic.

El conjunt de persones que no disposen d'una llar on viure és clarament heterogeni, de manera que és difícil establir grups o classificacions.

Primerament, mirarem de realitzar una conceptualització del terme persona sense llar o persona en situació de sense llar.

Al llarg de la història s'han utilitzat molts termes per referir-se a aquestes persones. A manera d'exemple, podem citar mots com "vagabunds", "transeünts", "indigents", "pidolaires", "marginats"...

Altres termes defineixen la persona sense llar com a aquella que transita i deambula d'un lloc a l'altre, que està de pas, posant més èmfasi en la idea de "transeünt" que no pas en la de "sense llar".

Una definició més genèrica del terme com la del Consell d'Europa (1992) defineix aquesta població com a "persones o famílies que es troben socialment excloses d'ocupar permanentment un domicili adequat i personal. No tenen habitatge propi i resten condemnades a viure al carrer".

Anys més tard, el 2004, l'INE va publicar l'enquesta de persones sense llar. En aquest informe es va considerar que la persona sense llar o sense sostre era algú que no té accés a un allotjament que pugui ser raonablement habitat, ja sigui en propietat o en règim de lloguer; proporcionat per les institucions o ocupat de forma gratuïta mitjançant acord contractual o de qualsevol altre tipus i que, com a conseqüència, ha de dormir al carrer; en edificis que no

¹ Segons l'OECD Health (2001). La unitat de poder de compra per habitant (UPC) permet estimar el que costaria una determinada cistella de béns i serveis en diferents països de la UE en eliminar les diferències entre els nivells de preus.

reuneixen les condicions mínimes d'habitabilitat humana (privacitat, higiene i espai); en residències d'emergència proporcionades pel sector públic o organitzacions benèfiques; en residències de llarga estada proporcionades pel sector públic o organitzacions benèfiques (centres d'emergència, refugis per a dones maltractades, centres de deportació per a sol·licitants d'asil o immigrants irregulars); en pensions; en altres allotjaments de curta estada (menys d'un mes); en cases ocupades.

Aquesta definició va comptar amb el suport del 78% de les institucions enquestades. La resta no van estar d'acord amb aquesta definició i van optar per definir la persona sense llar com a aquella que no pot accedir o mantenir un allotjament adequat, adaptat a la seva situació personal, permanent i que proporcioni un marc estable de convivència, ja sigui per motius econòmics, socials o personals que no li permeten dur una vida autònoma.

FEANTSA Europa (1995) defineix la persona sense llar com a “tota aquella que no pot accedir o conservar un allotjament adequat, adaptat a la seva situació personal, permanent i que proporcioni un marc estable de convivència, ja sigui per manca de recursos econòmics, ja sigui per dificultats personals o socials a l'hora de portar una vida autònoma”.

Segons aquesta organització, quan parlem de “sense llar” no podem referir-nos únicament a les persones que viuen literalment al carrer, sinó que el concepte engloba un conjunt de situacions molt més ampli, i estan totes vinculades al factor d'exclusió residencial. La mateixa FEANTSA va elaborar, el 2005, quinze categories, agrupades en quatre conjunts, de les persones sense llar i les diferents situacions d'exclusió residencial. Aquesta tipologia va rebre el nom d'ETHOS.

D'acord amb aquesta categorització, els quatre grans conjunts serien:

1. Sense sostre (*roofless*).
2. Sense habitatge (*houseless*).
3. Habitatge insegur (*insecure housing*).
4. Habitatge inadequat (*inadequate housing*).

Dins d'aquests conjunts, trobem les següents categories, que permeten recollir les diferents situacions relacionades amb problemàtiques d'allotjament i situacions d'exclusió residencial:

Sense sostre

1. Viure a l'espai públic (a la intempèrie).
2. Pernoctar en un centre, forçat a passar les hores diürnes en un espai públic.

Sense habitatge

3. Estada en centres de serveis o refugis per a persones en situació de sense llar (estades temporals o centres de curta estada).
4. Viure en allotjaments temporals: pagats per la municipalitat, allotjaments interins (esperant assessorament), unitats d'habitatge de transició (a curt termini).
5. Viure en allotjaments temporals reservats per a persones sol·licitants d'asil o persones immigrants.
6. Viure en institucions d'internament, com presons o centres d'atenció sanitària.
7. Viure en allotjaments de suport (sense contracte legal d'arrendament).

Habitatge insegur

8. Notificació legal d'abandonament de l'habitatge.
9. Viure temporalment amb familiars o amics de forma involuntària.
10. Viure sota l'amenaça de violència per part de la família o de la parella.
11. Viure en un habitatge sense títol legal (sotsarrendament).

Habitatge inadequat

12. Viure en una estructura temporal o barraca o en un càmping/caravana (que no és utilitzada com a habitatge vocacional).
13. Ocupacions il·legals de l'espai públic (assentaments) o d'edificis (okupes).
14. Viure en un habitatge no apropiat segons la legislació estatal.
15. Viure en un habitatge massificat (per sobre del que estableixen les normatives legals sobre amuntegament).

En el primer grup de **sense sostre** trobaríem les situacions de persones que pernocten a l'espai públic i aquelles que ho fan en un alberg i que durant la resta del dia s'estan al carrer.

En el grup de **sense habitatge** trobem les persones que realitzen una estada en centres de serveis o refugis, com els hostals per a persones sense casa, aquelles que viuen en un allotjament temporal (habitatges de transició a curt termini, habitatges interins...); allotjaments temporals reservats a immigrants en situacions de sol·licitants d'asil, etc.; les persones que viuen en institucions com centres d'atenció sanitària o hospitals que han d'abandonar en un temps definit, sense tenir on anar, i les persones que viuen en habitatges de suport.

Les persones que es troben en una situació d'**habitatge insegur** són aquelles que han rebut una notificació legal de desnonament o d'abandonament de l'habitatge; les que viuen temporalment i de forma involuntària amb familiars o amics; les que viuen sota l'amenaça d'una situació de violència per part de la parella o de familiars i aquelles que viuen en situació de sotsarrendament.

Finalment, en la categoria d'**habitatge inadequat**, incloem les persones que viuen en situació de barraquisme; aquelles que viuen en assentaments o en càmpings; les que es troben en un habitatge sobreocupat i aquelles que viuen en un habitatge no apropiat des del punt de vista dels preceptes legals vigents.

Autors com Cabrera (1998), entre d'altres, comparteixen la idea que la situació d'una persona sense llar implica molt més que la manca de sostre, ja que consideren sense llar totes aquelles que, en un moment determinat, es troben allotjades en centres d'acollida (albergs) o de reinserció social, així com les que dormen en espais públics (com parcs, places, portals, ...) o en qualsevol altre espai no dissenyat com a lloc de residència per a persones.

L'organització FEANTSA (2004) ha realitzat diferents informes en què menciona la pèrdua de l'habitatge, o la impossibilitat d'accedir a un habitatge digne i adequat, com un dels grans detonats del fenomen de les persones sense llar.

Però, en aquest estudi, volem posar en relleu que, en general, quan es parla del fenomen de les persones sense llar, la seva definició al·ludeix clarament al fet de tenir o no residència, tot i que, quan analitzem en profunditat el cas de la persona que es troba en aquesta situació, podem veure com hi conflueixen tot un seguit de factors, que anirem descrivint.

En aquesta línia, Hopper (1991) explica que el terme sense llar no representa la sèrie de factors que conflueixen en aquest fenomen, els quals, en major o menor grau, són causats per la manca de recursos econòmics, la no-disposició de xarxes de suport social i familiar i per la presència de malalties mentals.

D'aquesta manera, tal com es desprèn de les conclusions presentades a l'informe extraordinari del síndic de greuges de Catalunya l'any 2005, abordar el fenomen de les persones sense llar implica estructurar la recerca al voltant de la manca d'habitatge: l'habitatge és un element necessari, si bé no suficient, per al desenvolupament d'una vida normalitzada en la nostra societat, atesa la seva rellevància com a espai físic per a la convivència, la socialització, l'oci, el consum, la protecció i la identificació social i personal.

Tot procés que impliqui dificultat en l'accés a un habitatge digne i estable comportarà dèficits d'integració social i del ple desenvolupament de la ciutadania.

L'exclusió residencial seria insuficient per entendre la problemàtica en què es troba immers aquest col·lectiu i caldria contextualitzar la seva situació a partir de les conseqüències generades per les transformacions econòmiques, laborals, familiars, culturals i polítiques pròpies de la societat d'avui i que han provocat un augment del nombre de persones excloses.

Aquestes persones presenten una combinatòria de circumstàncies vitals d'acord amb tres eixos:

1. **El físic**, que respon al fet de tenir o no tenir un lloc protegit i digne per viure.
2. **El legal**, que fa referència al règim de tinença de l'habitatge.
3. **El social**, que implica disposar o no d'un espai personal on desenvolupar relacions socials.

El punt on convergirien aquest tres eixos seria el moment en què es donaria la màxima desprotecció per a l'individu.

Estaríem parlant del fet que, en els inicis, la persona es troba en una situació de marginació, és a dir, es troba al marge de la societat, ja sigui de forma temporal o permanent. És una persona que presenta signes d'exclusió, en contraposició a la idea d'una persona integrada en la societat, i que difícilment participa en els assumptes clau de la societat. Es troba immersa en un procés de deteriorament tant individual com en relació amb la resta de ciutadans.

Segons la definició realitzada per Salvador Busquets (2007), quan parlem de persones sense llar, estem dient que el fet d'estar sense llar és una circumstància aliena a la condició de persona: estem obrint una porta a l'esperança.

La definició aglutina el terme de persona en situació de sense llar i la idea d'inclusió, ja que es tracta d'una situació de la qual, en la majoria dels casos, es pot sortir amb els recursos i la intervenció adequats.

Un cop definit el concepte de persona sense llar, veiem que és més ampli i, al nostre entendre, més encertat el concepte de *persona en situació de sense llar*. Ara volem centrar-nos en la quantificació d'aquestes persones i dels seus perfils genèrics, tant a escala estatal com autonòmica, per acabar en l'àmbit local.

2.2 Característiques de les persones sense llar

Al llarg de la història de l'estudi de les persones sense llar, s'han realitzat diverses classificacions segons la seva tipologia. Ja l'any 1999, Sánchez Morales va realitzar la següent classificació de les tipologies de les persones sense llar a Espanya.

Segons aquest autor, podem distingir entre la persona sense llar tradicional i les noves tipologies de persones sense llar. A la vegada, l'autor va elaborar una previsió de tendència de les persones sense llar a Espanya.

El perfil de persones sense llar "tradicional" té les següents característiques:

- Homes de mitjana edat o d'edat elevada.
- Persones que viuen sense parella.
- Alcoholisme.
- Origen social desafavorit.
- Baix nivell formatiu.
- Baix nivell educatiu.

Les noves tipologies de persones sense llar es caracteritzen per:

- Homes de mitjana edat, separats o divorciats.
- Homes joves amb problemes familiars.

- Homes joves i de mitjana edat amb problemes d'addiccions.
- Dones joves i de mitjana edat amb situacions de maltractaments, separacions o divorcis.
- Dones joves i de mitjana edat amb problemes d'addiccions o exadictes.
- Major nivell cultural i educatiu.
- Malats mentals.
- Immigrants.

Les principals tendències que Sánchez Morales va detectar en les persones sense llar a Espanya són:

- Juvenització.
- Feminització.
- Soledat legal.
- Toxicomanies.
- Millora del nivell educatiu.
- Millora del nivell formatiu.
- Persones immigrades.

Posteriorment, l'Institut Nacional d'Estadística (INE) ha realitzat de forma periòdica l'*Enquesta de persones sense llar*, en què ha pres com a àmbit poblacional tots els centres d'atenció a les persones sense llar d'acord amb el directori actualitzat en el moment de l'enquesta, i com a àmbit territorial, tots els municipis d'Espanya sense limitació de densitat de població. Aquest estudi es presenta en dues modalitats. La modalitat "Centres" es basa en les característiques dels centres d'acollida, la despesa generada i els tipus de serveis que ofereixen; per la seva part, la modalitat "Persones" es basa en les dades estadístiques de la població atesa.

D'aquesta última modalitat es va realitzar un estudi l'any 2005, i el darrer es va dur a terme el 2012. D'aquests estudis es van obtenir les dades de les quals s'extrauen les següents característiques, que volem destacar. Alhora, compararem les d'un any amb les de l'altre per veure'n l'evolució:

Característica	2005	2012
Gènere	Existeix una clar predomini del gènere masculí en el total de les persones en situació de sense llar. El 82,7% d'homes davant el 17,3% de dones.	Segueix predominant el gènere masculí, un 80,3% d'homes, davant un 19,7% de dones. S'observa un petit augment de la població sense llar femenina.
Nacionalitat	Atenent a la nacionalitat, el 51,8% són espanyols i el 42,8%, estrangers. D'entre els estrangers, el grup majoritari és el d'origen africà (43,6%), seguit dels europeus (37,5%) i dels americans (14,0%).	Els percentatges de persones espanyoles i estrangeres no han variat gaire en aquests set anys: el 54,2% són espanyols i el 45,8%, estrangers. D'entre els estrangers, el grup majoritari continua sent l'africà (un 56,6%), seguit del grup dels europeus (22,3%) i del dels americans (15,2%). Cal destacar un augment de més de 10 punts en el col·lectiu d'origen africà, en contrast amb la davallada del col·lectiu d'origen europeu.
Edat	Per grups d'edats, la major part de les persones sense llar (el 42,8% del total) tenen entre 30 i 44 anys, seguit del grup d'edat d'entre 18 i 29 anys (29,9%) i dels que tenen de 45 a 64 anys (24,6%). Els majors de 65 anys són una minoria (el 2,6%).	Les persones de menys de 45 anys segueixen sent el gruix de les persones sense llar (el 57,7% del total), mentre que els majors de 64 anys en representen el 3,9%.
Nacionalitat i edat	S'observa que la població estrangera és més jove que l'espanyola. El 88,1% de la població estrangera és menor de 45 anys, davant el 58,3% dels espanyols.	La població estrangera segueix sent més jove que l'espanyola. El 78,6% de la població estrangera és menor de 45 anys, davant el 40,2% dels espanyols.

Temps de residència	Respecte al temps de residència a Espanya s'observa que el 59,4% fa menys de 3 anys que resideix a l'Estat.	El temps de residència a Espanya ha anat en augment, ja que el 57,8% dels estrangers fa més de 5 anys que hi resideixen.
Situació laboral	Laboralment, només un 11,8% del total dels enquestats manifesten tenir feina i un 75,7% són aturats. D'aquests darrers, el 49,6% declaren que estan cercant feina i, per tant, demostren voluntat de sortir de la seva situació i millorar les seves condicions de vida.	El nombre de persones que manifesten tenir feina ha davallat fins a situar-se en el 3,6%. El 77,8% no tenen feina i tampoc estan jubilades ni incapacitades. D'aquestes darreres, un 52,1% manifesten que estan cercant feina i d'aquestes, el 38% fa entre 1 i 3 anys que en busquen.
Situació econòmica	Econòmicament, el 50% perceben menys de 300 € al mes, procedents de feines precàries, economia submergida i prestacions públiques.	La principal font de finançament són les pensions no contributives (un 32% en perceben). D'aquestes, la principal prestació és la RMI, percebuda per l'11,4% de les persones.
Nivell formatiu	El nivell de formació és, en un 64% dels casos, d'educació secundària, i la mitjana d'edat d'abandonament dels estudis se situa en els 16,6 anys.	El 60,3% de la població ha assolit el nivell d'estudis secundaris, un percentatge molt similar al de l'any 2005, i un 11,8% té estudis superiors.
Situació familiar	Quant a la situació familiar, únicament el 14,4% mantenen una relació estable i, quant a la descendència, un 46% de la població sense llar té fills, però només un 10% hi manté relacions.	El 16,2% estan casats o tenen parella, però, d'aquests, només la meitat comparteixen la seva vida amb ella. La meitat de la població sense llar té descendència.
Consum de tòxics	Una dada d'interès és que el 30% d'aquestes persones declaren que no han consumit mai drogues i que són abstèmies. Però hi ha un 10% d'aquesta població amb un consum abusiu d'alcohol i el 6,2% afirma que és policonsumidora d'alcohol i drogues.	El 86,4% assenyalen que no consumeixen alcohol i el 62,7% manifesten no haver consumit mai cap tipus de droga. Únicament un 4,1% manifesten que consumeixen alcohol de manera abusiva.

Estat de salut	Quant a la salut, el 66,9% afirmen que tenen targeta sanitària. El 15,6% perceben el seu estat de salut com a dolent o molt dolent, i el 52,7% el perceben com a bo o molt bo. Cal destacar, però, que el 29,1% pateixen una malaltia greu o crònica.	El nivell de cobertura sanitària ha augmentat molt notablement: el 80,2% del col·lectiu afirma que té targeta sanitària. El 58,6% manifesta que té bona o molt bona salut i el 14,2% percep el seu estat de salut com a dolent o molt dolent. El 30,7% pateix una malaltia crònica i d'aquest, el 16,6% té una patologia crònica relacionada amb la salut mental.
Antecedents vitals	Si ens centrem en els seus antecedents vitals, les situacions negatives més freqüentment viscudes abans dels 18 anys són la manca de diners, en un 40,6% dels casos, i la mort d'un membre de la unitat familiar, en un 39,9%. Un percentatge molt inferior, el 6,5%, va tenir un dels pares a la presó, i un 8,2% va ser desallotjat del seu habitatge habitual.	La manca de diners i la mort d'un membre de la unitat familiar continuen sent les situacions familiars negatives viscudes amb més freqüència (en el 41,5% dels casos i en el 41,6%, respectivament). Destaca que el 36,3% han viscut situacions de conflictes greus entre els pares o violència familiar, i que el 23,6% han sofert la malaltia greu d'algun dels pares.

Les enquestes realitzades els anys 2006, 2008 i 2010 se centren en la modalitat "Centres". De tota manera, d'entre les dades recollides volem destacar l'augment en la demanda per fer-ne ús.

Així, l'any 2010, l'últim en què es va realitzar l'enquesta, la mitjana de persones sense llar allotjades en centres va augmentar un 15,7% respecte al 2008.

És interessant comprovar com les tendències detectades per Sánchez Morales el 1999 es confirmen en l'enquesta de l'INE del 2005, ja que entre les persones en situació de sense llar cada cop hi ha més dones, tot i que la majoria es troben en centres d'acollida i són persones més joves i amb un major nivell formatiu.

La Federació d'Entitats de Suport a las Persones Sense Llar (FEPSH) (2011) va estimar que a Espanya hi ha al voltant de 30.000 persones en situació de sense llar.

Posteriorment, en la campanya de Càritas del 2011 entorn de la situació de les persones sense llar —que va tenir com a lema "Tots som ciutadans, ningú sense llar"—, es va corroborar la dada aportada per la FEPSH en estimar-se que a tot el territori espanyol hi ha unes 30.000 persones sense llar, i que ni tan sols la meitat d'aquestes pernocten en centres o albergs. Igualment, es va apuntar que més d'un milió de persones viuen en infrahabitatges, és a dir, en habitatges que no tenen unes mínimes condicions d'habitabilitat (aigua corrent, electricitat, xarxa de sanejament i instal·lacions de bany), sense una ventilació adequada, amb carències de protecció davant les inclemències del temps; o viuen amuntegades, en habitatges amb problemes d'accessibilitat i jurídicament inestables (problemes per mantenir econòmicament l'habitatge, situacions d'ocupació indeguda...).

Segons les dades publicades per l'Institut Nacional d'Estadística (2012), per cada 100.000 habitants a Espanya hi ha 71,3 persones sense llar. Aquesta relació estima que ja se supera el nombre de 30.000 persones en situació de sense llar a tot el territori espanyol.

Segons la FEPSH (2011), l'estudi del perfil de les persones que es troben en situació de sense llar desmitifica falses creences o certs prejudicis. Així, cal destacar que:

- L'11,8% de les persones sense llar treballen. Un 27,3% sobreviuen gràcies a petits treballs o a la venda d'objectes. De les persones sense llar que es troben a l'atur, la meitat busquen feina.
- El 30% són abstèmies i mai han consumit cap tipus de substància tòxica.
- Cada cop hi ha més persones sense llar amb estudis superiors: el 13% tenen estudis universitaris.
- El 63,9% van finalitzar els estudis de secundària obligatoris.
- El 41,9% d'aquestes persones han estat amenaçades o insultades; el 40,3% han estat víctimes d'un robatori i el 47,6% han estat denunciades o detingudes.

Quant a la situació a Catalunya, l'any 2001 el Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya va realitzar l'estudi *Sense sostre i barraquisme*. En aquest estudi es va elaborar un qüestionari adreçat a gairebé 900 regidors d'Afers Socials d'arreu de Catalunya, dels quals es van obtenir 425 respostes.

Les respostes rebudes van posar de manifest les següents qüestions:

- En 200 municipis, els regidors van manifestar que no havien detectat persones sense llar al seu territori.
- 225 van quantificar el nombre de persones sense llar al seu municipi. La suma d'aquestes persones va ascendir a 8.043.

No existeix cap estudi exhaustiu actual sobre la quantitat de persones en situació de sense llar i sense sostre. Trobem dades relatives a ciutats concretes, preferentment grans capitals com Barcelona o Madrid, o estudis estimatius realitzats per entitats.

En l'informe extraordinari presentat pel síndic de greuges al Parlament català, el 13 de setembre de 2005, s'exposa la desconexió social del fenomen a Catalunya, que podia afectar, en aquell moment, unes 8.000 persones.

Molt posteriorment, el 2011, Salvador Busquets, director de la Fundació Arrels, declara que a Catalunya hi ha 8.000 persones sense sostre i que 36.800 catalans viuen en un allotjament inadequat o no tenen llar.

Segons dades de l'INE relatives a l'enquesta de condicions de vida del 2010, el 12,9% de les llars catalanes arriben amb moltes dificultats a final de mes, mentre que el 2004 aquest percentatge era del 9,6%.

D'acord amb l'enquesta a les persones sense llar elaborada per l'Institut Nacional d'Estadística (INE) el 2012, si s'analitza la distribució de les persones sense llar, Catalunya acumula el percentatge més elevat, un 21%. Si es calcula la població sense llar de Catalunya per cada 100.000 habitants, la relació és de 92,1 persones sense llar per cada 100.000 habitants. Aquesta xifra es troba per sobre de la mitjana de l'Estat.

3. LES PERSONES EN SITUACIÓ DE SENSE LLAR A LLEIDA

Xifrar el nombre de persones sense llar a la ciutat de Lleida té la mateixa complexitat que fer-ho en zones geogràfiques majors a causa de la mobilitat d'aquest col·lectiu. Remetent-nos a les dades publicades en la memòria 2012 de l'Àrea d'Inclusió Social de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació de l'Ajuntament de Lleida, el nombre de persones detectades al carrer és de 111.

El 90,9% d'aquestes persones són homes, el 34%, d'origen espanyol i el 66%, d'origen estranger (el 42,4%, extracomunitaris).

En general, tal com hem anat veient, el col·lectiu de persones sense llar és molt heterogeni, però podem definir-ne unes característiques genèriques que ens mostren tendències en l'evolució d'aquest col·lectiu.

El 2004 es va dur a terme, mitjançant el Centre de Cooperació Internacional de la Universitat de Lleida i sota la direcció del professor Jordi Domingo, un estudi sobre les persones sense llar a la ciutat de Lleida amb l'objectiu de conèixer la seva visió i utilització de l'espai públic.

Es van realitzar un total de 131 enquestes que constaven de 36 preguntes, 13 d'obertes i 23 de tancades, adreçades a conèixer aspectes sobre la situació de les persones sense llar i els seus usos de l'espai-temps.

Aquestes 131 respostes obtingudes representaven, aproximadament, el 76% del nombre de persones sense llar, d'acord amb les dades obtingudes en un recompte previ. D'aquestes 131, 17 eren persones que es trobaven temporalment a Lleida amb l'expectativa de treballar en la campanya de recollida de la fruita, i 37 no van voler respondre l'enquesta.

De les diferents entrevistes realitzades a les persones que en aquell moment es trobaven en situació de sense llar, se'n van extraure un conjunt de característiques:

- Es va observar que hi havia un clar predomini d'homes, el 86% del col·lectiu enquestat. Moltes dones, però, vivien en habitatges insegurs o inadequats, o pernoctaven en pensions o albergs, de manera que, d'acord amb la classificació ETHOS realitzada per FEANTSA, es trobaven en situació de sense llar tot i que no vivien, literalment, al

carrer. La feminització de la pobresa és, doncs, una tendència cada cop més a l'alça.

- Un 55% de la mostra obtinguda tenia entre 25 i 40 anys; el grup de majors de 55 anys era el menys significatiu, un 4,6% del total. Es va detectar un augment de la població més jove, ja que l'11,5% eren menors de 25 anys. Un dels motius que donen compte d'aquesta juvenització de les persones sense llar és l'augment de la immigració de persones joves i sanes que abandonen els seus països fugint d'una pobresa absoluta.
- D'acord amb l'anterior hipòtesi, es va constatar que el 37% eren d'origen estranger, si bé el percentatge dels que provenien de la resta d'Espanya, el 40%, era superior. El 12% eren de Lleida ciutat; el 2%, de la resta de la província de Lleida i el 9%, de la resta de Catalunya.
- Pel que fa a la mobilitat, destaca que el 60% feia més de 2 anys que eren a la ciutat, davant el 35% que feia menys d'un any que hi eren. Així, la permanència pot considerar-se un dels factors que caracteritzaven la població sense llar de Lleida.
- En relació amb la situació de l'habitatge, un 40% van declarar que dormien al carrer i un 20%, que ho feien en una casa abandonada sense condicions d'habitabilitat.
- Quant al temps que feia que es trobaven en aquesta situació, destaca la cronicitat de molts dels casos, ja que un 44% feia més de dos anys que s'hi trobaven —en aquests casos, es va detectar un clar deteriorament físic i psíquic, amb la consegüent dificultat per habitar-se a unes determinades normes i per tirar endavant de manera autònoma. D'altra banda, hi havia un 35% de persones que feia menys de sis mesos que eren al carrer, i un 12% del total feia menys d'un mes.
- En relació amb el nivell d'estudis, destaca que un 10% posseïen estudis superiors i un 16%, estudis secundaris.
- La soledat manifesta es relaciona amb el fet que el 40% no tenien una relació amb la xarxa familiar i, en el 38% dels casos, aquesta relació era esporàdica o irregular. Cal destacar que d'entre els que declaraven que no tenien cap mena de relació amb la família, la gran majoria feia més de dos anys que es trobaven al carrer.

El 28 d'abril de 2008, la Fundació un Sol Món, l'Ajuntament de Lleida i diferents entitats del tercer sector de la ciutat van realitzar a Lleida un recompte de les persones que dormien al carrer entre les 23.00 hores i la 01.00 h.

En total, es van localitzar 70 persones, 57 de les quals dormien dins la ciutat i les altres 13, en construccions mig derruïdes de les zones de l'horta que envolten la ciutat o a la canalització del riu Segre.

De les entrevistes realitzades a aquestes persones es van obtenir unes dades de les quals es van extreure unes característiques. En volem destacar les següents:

- D'aquestes persones, un 97% eren homes i només un 3% eren dones, dades que es repeteixen en els estudis realitzats tant en l'àmbit de Catalunya com a escala estatal i en els estudis realitzats a Lleida amb anterioritat.
- La mitjana d'edat era de 41 anys; la persona més jove tenia 25 anys i la de més edat, 67.
- Quant a la procedència, el 75% eren estrangers, principalment del Magreb.
- Un 58% van manifestar que no mantenien cap tipus de relació amb la seva família.
- El 44% passaven el dia sense cap mena de companyia i, dels que passaven el dia en companyia, un 52% ho feien amb persones que es trobaven en la seva mateixa situació.
- Quant a l'estat civil, el 61,5% estaven separats o eren solters.
- El 36% dormien al carrer des de feia més d'un any, és a dir, la seva situació es trobava en la fase de cronicitat.
- El 58% havien realitzat estudis d'educació primària, però un 10% tenien estudis superiors o un títol de formació professional.
- Les principals fonts d'ingressos procedien de l'almoïna, amics i família o feines precàries. Només en dos casos rebien ingressos provinents d'algun tipus de pensió.
- El 52,4% dels enquestats van manifestar que tenien algun problema de salut, dels quals només 3 van afirmar que seguien el tractament adequat a la seva patologia.

- Únicament 3 de les persones enquestades disposaven d'una feina en el moment de l'entrevista.

Quan hem definit el concepte de persona en situació de sense llar, hem comentat que no podíem cenyir-nos exclusivament a aquelles persones que pernocten en l'espai públic, ja que també cal incloure-hi aquelles que ho fan en centres, pensions o establiments destinats a aquests col·lectiu, entre d'altres. És per aquest motiu que cal afegir que la nit del recompte a la ciutat de Lleida, hi havia 52 persones acollides en centres públic o privats.

Aquesta dada posa de manifest que de les 122 persones sense sostre detectades, el 57,4% van passar la nit a la via pública.

Si ens centrem en les persones que estaven acollides en els centres, podem dir que:

- El nombre de dones acollides augmentava significativament respecte del nombre d'homes. La situació és la inversa quan es tracta de les persones que dormen al carrer. Aquesta situació també es repeteix a escala estatal, d'acord amb les enquestes realitzades per l'INE.
- La majoria de les persones tenien entre 36 i 45 anys. La mateixa situació que es donava entre les persones trobades al carrer.
- La majoria de les persones tenien nacionalitat espanyola, un 51%, mentre que, al carrer, la majoria, un 78%, eren estrangeres. Aquesta situació s'explica perquè un determinat nombre de persones sense sostre de Lleida només s'estaven a la ciutat durant l'època de recollida de la fruita. La majoria d'aquestes persones eren d'origen immigrant i acudien a la ciutat per buscar feina en els mesos que dura la campanya, sense tenir ingressos suficients per poder cobrir les seves necessitats bàsiques ni tenir un lloc habilitat on passar la nit. Cal destacar que és un tipus concret i no genèric de la immigració a la ciutat. És una immigració puntual i majoritàriament itinerant que, un cop passada la temporada de la campanya, marxa de la ciutat cap a altres punts d'Espanya on s'inicien altres campanyes fruiteres.
- Quant a l'estat civil, es va repetir la situació que trobàvem al carrer, i únicament augmentava el nombre de persones divorciades.
- La majoria, un 52%, tenien estudis primaris, com en el cas de les persones trobades al carrer.
- Laboralment, la majoria van manifestar que estaven a l'atur.

Tal com hem comentat anteriorment, un gran nombre de persones en situació de sense sostre de Lleida es troben a la ciutat durant l'època de recollida de la fruita, principalment entre els mesos de maig a agost

Tenint en compte les dades recollides en el projecte Atenció i acollida per a les persones que arriben a Lleida durant la campanya de la fruita 2011, podem extraure el perfil següent:

- El 95% de les persones ateses eren homes. No obstant això, el nombre de dones ateses (el 5%) es va doblar respecte de l'any anterior.
- Tot i que les franges d'edat abastaven dels 18 als 45 anys, la majoria de les persones ateses tenien entre 26 i 35 anys. Per tant, es tractava d'una població força jove.
- Un 55,1% de les persones ateses des del projecte provenien d'algun país ubicat a l'Àfrica Occidental (per exemple, Mali, amb un 25,3%, o el Senegal, amb un 19,6% del total, com a dades més significatives). El nombre de persones procedents de la UE superava el de les procedents del nord d'Àfrica-Magreb, amb un 22,6% i un 19,7%, respectivament. De la UE, el percentatge més important corresponia a les persones de Romania, amb un 13,2% del total. Espanya només representava un 3% del total.
- La major part de les persones ateses dormien al carrer (un 52,6%) i, en una proporció menor (un 24,2%), dormien a casa d'un amic o familiar. La resta ho feien en cases abandonades, al cotxe, en pensions, en centres residencials... Podem dir que gairebé totes aquestes persones estaven en situació d'exclusió residencial i, d'acord amb la classificació de FEANTSA descrita anteriorment, totes es trobaven en una situació d'habitatge insegur i, en la majoria dels casos, inadequat.
- Quant a la seva situació administrativa, cal dir que el 96,8% de les persones ateses eren estrangeres i el 74% es trobaven aquí de manera regular, amb el corresponent permís de residència i treball, o bé procedien d'algun país europeu que forma part de la UE. El nombre de persones en situació regular va anar augmentant des del 2010 i, igualment, moltes d'aquestes persones (el 73,5%) disposaven de permís de treball. Cal concretar que, en la majoria de casos, el fet de posseir el permís de treball no era garantia de poder treballar o, almenys, de poder fer-ho de manera continuada. L'actual situació de greu crisi econòmica ha provocat una davallada en el nombre de

contractacions per a la campanya de la fruita i, a més, cal tenir en compte l'existència de convenis per a la contractació en origen.

Quant als treballs sobre la població sense llar a la ciutat de Lleida, hem de destacar, finalment, un estudi fruit de la col·laboració entre el Servei de Psiquiatria, Salut Mental i Addiccions i la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, realitzat a través de l'Institut de Recerca Biomèdica i del Servei d'Intervenció en Salut Mental i Exclusió Social (SISMES), format per professionals de l'àmbit de la salut i professionals de l'àmbit social, i amb la col·laboració de la Fundació La Caixa.

L'objectiu d'aquest equip va ser valorar la incidència de la malaltia mental en les persones en situació de sense llar i cercar nous mecanismes per millorar l'atenció sanitària i social a aquestes persones.

Durant el 2011, es va dur a terme la primera part de la investigació. L'estudi va incloure una mostra de 76 persones en situació de sense llar a la ciutat de Lleida.

L'anàlisi preliminar dels individus mostra el següent perfil:

- En un 88% dels casos es tracta d'homes.
- L'edat mitjana és de 41 anys (el 50% de la mostra es troba en la franja de 34 a 49 anys).
- En un 89% dels casos es tracta de persones solteres o separades.
- El 60% són immigrants i, d'aquests, el 71% procedeixen de països africans.
- El 60% només tenen estudis primaris o no els tenen finalitzats.
- El 97,3% no tenen feina i el 71% són aturats de llarga durada (fa més de 2 anys que no tenen feina).
- El 65% no tenen ingressos fixos mensuals.

Quant a la situació de l'habitatge, destaca que:

- El 61% no tenen sostre o habitatge i el 52% fa més d'un any que es troben en aquesta situació.
- El 37% viuen en un habitatge insegur o inadequat.

Pel que fa a la seva situació de salut:

- El 47% dels individus de la mostra presenten un trastorn mental sever.
- El 50% presenten un trastorn per abús de substàncies tòxiques.
- El 29% tenen una patologia dual.

En relació amb els resultats d'aquest estudi, cal remarcar que s'observa que el patiment d'una malaltia mental greu és desencadenant de la situació de sense llar, però no a la inversa, és a dir, el fet trobar-se al carrer pot desencadenar situacions d'angoixa, ansietat o depressió, però no el patiment de malalties mentals greus. Aquests trastorns són previs a la situació de no tenir llar i, malauradament, en moltes situacions en són una de les causes.

Finalment, s'ha de destacar que, d'acord amb les diferents tipologies establertes, observem que els perfils són força coincidents en gènere, edat i nacionalitat: la major part són homes, la franja d'edat indica que les persones que es troben sense llar són cada cop més joves i el nombre de persones estrangeres que s'hi troben s'equipara al nombre de nacionals.

En aquestes dades, novament, es fan paleses les tendències de futur en el col·lectiu de persones sense llar, ja que hi trobem cada cop més dones, persones més joves, amb un major nivell de formació i més persones d'origen estranger.

Tot i que no és una tendència nova, cal destacar l'ampli nombre de persones separades o divorciades i sense cap xarxa de suport familiar o relacional que manifesten, en gairebé el 100% dels casos, que se senten soles.

3.1. Factors generadors de les situacions de vulnerabilitat

Amb la finalitat de conèixer com els factors generadors de les situacions d'exclusió intervenen en les trajectòries vitals de les persones entrevistades, realitzarem primer una anàlisi d'aquests factors.

Si realitzem una anàlisi en l'àmbit institucional d'aquests elements desencadenants, hem de parlar dels canvis en el mercat de treball, en les dinàmiques familiars i en les relacions socials:

- Des d'un **vessant econòmic i material**, els canvis produïts en els darrers anys en les polítiques de contractació, així com la flexibilització de les condicions de treball, han desencadenat un augment de les

taxes d'atur i una precarització del mercat de treball. Aquests factors incideixen directament en la desestructuració de les trajectòries de vida i esdevenen un important factor causal de les situacions de vulnerabilitat.

Entre aquests factors, també cal fer menció de l'escassetat de polítiques d'habitatge social i protegit, el ràpid augment del preu del sòl i, en conseqüència, del preu dels habitatges, de manera que el dret constitucional d'accés a un habitatge digne esdevé un dret no aplicable.

- Des d'un **vessant sociorelacional**, l'afebliment de l'entramat de xarxes socials lligat als canvis en les dinàmiques socials i relacionals, com la individualització de la societat, afecta la població en general i, molt concretament, la població en situació de sense llar. És evident que les relacions amb el grup d'iguals, amb l'entorn, amb la societat —és a dir, el procés de socialització— són essencials per a l'estabilitat emocional i afectiva de les persones.

En un procés de vulnerabilitat, la capacitat sustentadora de la família i/o dels amics és cabdal. Si aquests vincles sociorelacionals no existeixen, la situació de vulnerabilitat pot acabar en una situació d'exclusió, que pot cronificar-se. Hem de tenir en compte que el paper de la família ha experimentat i està experimentant grans alteracions lligades als canvis en les composicions familiars (increment de persones grans que viuen soles a causa de l'augment de l'esperança de vida, nuclis familiars reconstruïts, famílies monoparentals, nuclis familiars unipersonals...). El paper de la família com a proveïdora de cura i provisió de benestar s'està desdibuixant. Aquests canvis, juntament amb la conjuntura econòmica en què ens trobem, han afeblit la capacitat sustentadora de la família, motiu pel qual les situacions de vulnerabilitat també poden augmentar i agreujar-se.

Parlant estrictament de la situació de les persones sense llar, i d'acord amb diferents autors, podem extreure més causes d'aquesta situació al marge de les econòmiques i les relacionals.

L'Observatori Europeu de les Persones sense Llar, en l'informe elaborat el 1993, afirma que quan les persones experimenten dificultats socials, econòmiques o algun tipus de dificultat personal, la sortida dependrà dels recursos als quals tinguin accés en aquell moment. Per Tejero i Torrabella (2005), el risc

d'entrar en una situació de vulnerabilitat es veurà incrementat per la manca d'accés als recursos, ja siguin de caire econòmic, amics, familiars o bé els serveis públics o d'entitats.

Si ens fixem en la classificació realitzada per Tezanos (1999: 45), veiem que el nivell de risc creuat amb els diferents àmbits on poden aparèixer factors d'exclusió dóna lloc a les diferents situacions vitals que hi ha entre la integració i l'exclusió.

Risc	Treball	Ingressos	Habitatge	Relacions socials
Baix	Treball estable	Riquesa, ingressos suficients	Habitatge propi	Família i integració satisfactòria en les xarxes socials
Mitjà	Treball precari i/o poc remunerat	Ingressos mínims garantits	Habitatge en lloguer, situacions d'amuntegament	Crisis familiars, xarxes de suport febles. Suports socials compensatoris
Alt	Exclusió del mercat de treball	Situació de pobresa	Infrahabitatge, sense llar	Aïllament, fractures socials. Carència de suports institucionals

En els processos de vulnerabilitat, les causes d'aquesta precarització van molt més enllà de les causes de tipus individual i s'endinsen en una conjunció de diversos factors, amb un important paper de les causes de tipus econòmic, si bé no ens podem limitar únicament a aquesta tipologia.

Les situacions d'exclusió social no es produeixen per casualitat, sinó que tenen una causalitat i, més generalment, una multicausalitat en què conflueixen una multitud de factors que, a la vegada, s'interrelacionen.

Renes (2000) exposa que l'estat que presenta una persona que viu en una situació d'exclusió social es caracteritza per tres vectors que formen un triangle en què els costats es retroalimenten. Aquests vectors serien:

1. La carència (*limitacions del tenir*).
2. La dependència (*limitacions en el ser*).
3. La desvinculació (*limitacions en l'estar social*).

Hi ha la tendència (Cerdà, 2009) a identificar exclusió amb manca d'accés als recursos de diferent índole. És a dir, amb la carència plantejada per Renes. Aquest plantejament confon exclusió amb qüestions de relacions de poder presents en tot el sistema social i defineix com a exclusió tot allò que té a veure amb dificultats d'accés a recursos per manca de poder. Per la seva part, els i les professionals que treballen amb persones en situació d'exclusió social se centren en l'exclusió fora de la societat.

Parlem, doncs, d'una **multicausalitat** en les situacions de precarització:

- Causes materials: pèrdua de la feina, pèrdua de la llar, precarietat econòmica...
- Causes relacionals: problemàtiques familiars i socials.
- Causes personals: malalties físiques i mentals, addiccions.
- Causes institucionals: exempresonament, accés als recursos, situació d'irregularitat administrativa.

Aquesta multicausalitat interaccionaria amb els factors adjacents de l'entorn: evolució del mercat de treball i de l'habitatge, canvis en les estructures familiars, etc.

Així, FEANTSA (2008) puntualitza que les **causes** de l'augment del nombre de persones sense llar són, per ordre d'importància:

- Materials: pèrdua del lloc de treball o de la llar, situació econòmica precària.
- Relacionals: problemes familiars, violència a la llar, aïllament.
- Personals: problemes físics o mentals.
- Institucionals: altes mèdiques, sortida de la presó o exili.

Aquestes causes ens deixen entreveure els possibles factors generadors de les situacions d'exclusió, així com les tipologies de les persones en situació de vulnerabilitat.

A tots aquests factors de risc caldria afegir-hi els que FEANTSA anomena factors detonants, que acaben conduint a la situació d'exclusió social. Aquests factors detonants poden produir que part de la població que, en un principi, no es consideraria població de risc, pugui arribar a ser-ho.

Aquests detonants o, més ben dit, aquestes situacions detonants, poden ser de naturalesa múltiple (econòmica, institucional, de salut, psicològiques, familiars...) i poden acabar sent esdeveniments vitals estressants.

Muñoz, Vázquez i Vázquez (1998) conclouen que el que condueix a una situació de sense llar no és un únic esdeveniment, sinó la confluència i interacció entre diversos factors causants. Així, diferents esdeveniments vitals entesos com a successos rellevants en la vida de les persones constitueixen un component clau en el desenvolupament de la seva trajectòria vital.

Durant tota la nostra vida afrontem unes etapes, com la infantesa, l'adolescència i la joventut, en què es produeixen diferents fets puntuals que ens van deixant empremta i que recordarem com a positius o negatius, com la mort d'una persona estimada, una malaltia, l'èxit o el fracàs acadèmic, un canvi de residència... Aquest seguit de fets conformen el nostre bagatge vital i comportaran un cert canvi en la nostra conducta. De fet, la magnitud del canvi que comporta un esdeveniment vital és proporcional al nivell d'estrès que aquest genera.

Hi ha fins i tot estudis que entenen (Paykel i Cooper, 1992) que un esdeveniment estressant, com la pèrdua d'una persona estimada, pot desencadenar estats depressius, especialment si el canvi que comporta la nova situació vital té conseqüències de llarga durada.

A més a més, segons Brown (1993), si una persona ja porta associats alguns factors personals que l'hi predisposen, com l'absència de relacions personals, la baixa autoestima, l'existència de relacions conflictives en la seva vida o un estil atributiu extern que escapa al seu control, l'existència d'un esdeveniment vital significatiu en la seva trajectòria pot causar-li encara una repercussió molt major.

Càritas, en un estudi realitzat el 2006 a la ciutat de Granada, aïlla tot un seguit de factors detonants que esdevenen factors estressants i causants de situacions d'exclusió social. D'acord amb els resultats de la mostra d'aquest estudi, es destaca que:

- El 38,8% van tenir uns pares amb problemàtiques relacionades amb addiccions. D'aquestes persones, el 47,4% pensen que aquesta vivència ha incidit en la seva situació de sense llar.
- El 44,9% han tingut problemes de drogoaddicció en alguna època de la seva vida. D'aquestes, el 90,9% pensen que això ha incidit directament en la seva situació de sense llar.

- El 46,9% han patit una malaltia, una lesió o un accident greu. Un 10,2% manifesten que han tingut problemes greus de salut mental i el 100% d'aquestes persones creuen que el patiment d'una malaltia mental greu incideix directament en la situació de sense llar.
- Un 30,6% han viscut una situació de maltractament i el 80% pensen que aquesta situació ha incidit directament en la situació de trobar-se sense llar.
- Un 16,3% van ser expulsats de les seves llars abans dels 18 anys. El 87,5% creuen que aquesta situació els ha empès a trobar-se, avui dia, sense llar.
- El 69,4% s'han sentit sols o abandonats per la família, els amics i els companys. El 85,3% creuen que aquest factor té relació amb la seva situació de persona sense llar. Cal destacar que el 67,6% segueixen sentint-se sols/es.
- En més del 50% dels casos van patir la mort prematura del pare o de la mare. Més del 80% van viure aquesta situació abans de trobar-se sense llar.
- Un 63,3% s'han separat o divorciat. D'aquests, el 87,1% ho han fet abans de trobar-se sense llar, i el mateix percentatge de persones creuen que la separació o el divorci ha incidit en el fet que no tinguin llar.
- El 52,9% van perdre el seu habitatge habitual per desnonament o per altres causes, i el 96,6% afirmen que aquest fet va desencadenar la seva situació actual.

Podem corroborar que l'exclusió és multicausal i, tal com hem dit abans, estem d'acord amb la categorització de causes que enumera FEANTSA (de tipus material, de tipus relacional, de tipus personal i de tipus institucional), ja que, segons aquest estudi, els factors desencadenants es relacionen amb la pèrdua d'habitatge, el patiment de malalties físiques i mentals o les addiccions, els problemes d'aïllament i les situacions de violència.

Alhora, observem que aquestes situacions s'interrelacionen amb els detonants que hem anomenat "esdeveniments estressants" i que en aquest darrer estudi s'exemplifiquen en fets com la mort d'un progenitor o l'abandonament prematur de la llar, entre d'altres.

L'observatori europeu del fenomen dels sense llar (2009) relaciona les causes d'aquest fenomen amb els factors causants i, a la vegada, amb els desencadenants d'aquestes situacions.

Especifica que les causes es divideixen en les d'índole estructural, institucional, sociorelacionals i personals, i les relaciona d'acord amb el següent plantejament:

Causas del fenomen sense llar	Factors	Desencadenants de la situació
Estructurals	Pobresa/atur Immigració Habitatge	Impagament/desnonament
Institucionals	Recursos institucionals Recursos residencials Centres de menors Centres penitenciaris	Sortida de la institució o del centre de suport (sense tenir on anar)
Sociorelacionals	Estructura de la família Situació relacional Trencament	Sortida/ruptura del nucli familiar/relacional Violència intrafamiliar Viure sol/a
Personals	Discapacitat/malaltia crònica Dificultat d'aprenentatge Addiccions	Episodi de malaltia Pèrdua de suport Abús de substàncies

Revista de l'Observatori Europeu sobre Persones Sense Llar (2009)

Podem concloure que els factors vitals poden esdevenir elements de predisposició i de desencadenament de posteriors situacions vitals, que són molts els motius que condueixen a la situació de persona sense llar i que en una mateixa persona hi poden confluïr diversos factors alhora.

A black and white photograph showing a person from behind, sitting on a bed in a room. The person is wearing a patterned sweater. The room has a window with a bright light source, and clothes are hanging on a rack. The text "PROJECTE DE RECERCA" is overlaid in white, bold, sans-serif font across the middle of the image.

PROJECTE DE RECERCA

4. OBJECTIUS DE L'ESTUDI

La finalitat d'aquest estudi és realitzar una anàlisi dels factors desencadenants de les situacions d'exclusió mitjançant una aproximació teòrica a partir de la literatura generada al voltant de les persones en situació de sense llar, des del prisma de l'exclusió social, per poder vincular posteriorment aquests factors a les diferents històries narrades en primera persona per homes i dones que es troben en una situació de greu vulnerabilitat social.

La vinculació del vessant teòric, en què s'exposa la multicausalitat dels processos d'exclusió, amb les històries de vida que es presenten ens durà a visualitzar com aquests factors causants conflueixen en l'esdevenir de les persones i propicien i/o reforcen els processos de vulnerabilitat en actuar com a agents disruptors i/o desencadenants.

Per tant, l'estudi que presentem pretén conèixer la situació de les persones en situació de sense llar al municipi de Lleida a partir de la recollida i la unificació de dades extretes de diferents fonts d'informació, així com profunditzar en les històries de vida d'aquestes persones per conèixer-ne les trajectòries i el conjunt de factors i successos que els han dut a aquesta situació en el nostre territori.

5. METODOLOGIA

Per dur a terme l'estudi s'empra el mètode biogràfic amb la finalitat de conèixer diferents experiències humanes mitjançant diversos relats personals.

Les tècniques biogràfiques ens ajuden a descriure, comprendre i interpretar el procés vital d'una persona en el seu context. Les ciències socials es valen d'aquestes tècniques per reconstruir una societat mitjançant el testimoni dels seus actors. Aquest, però, no és el nostre objectiu. Coneguda l'heterogeneïtat pel que fa a aquestes tècniques biogràfiques, una biografia pot reconstruir-se mitjançant entrevistes en profunditat, a través de l'estudi de fons documentals i documents personals o mitjançant l'observació.

En el nostre cas, l'entrevista en profunditat, el diàleg directe amb el subjecte i els testimonis orals, serà la font que utilitzarem per trobar els factors explicatius que han donat pas al present, és a dir, a la situació de vulnerabilitat social en què es troben immerses les persones protagonistes d'aquest estudi. L'estudi de casos únics, singulars i peculiars des de totes les dimensions ens permetrà conèixer com els factors desencadenants de processos d'exclusió es troben entrelligats en les històries de vida dels individus objecte d'estudi.

En aquest estudi s'utilitza una tècnica qualitativa d'investigació: la història de vida. Aquesta metodologia parteix de la consolidació de la història oral com a mètode científic per a l'obtenció de dades entorn de la trajectòria vital de la persona.

Aquesta consisteix en una entrevista individual i en profunditat sobre un cas únic per extreure'n una trajectòria vital. La història de vida està formada per relats que tenen la intenció de transmetre una memòria personal que fa referència a les formes de vida.

En el nostre cas, s'ofereix un testimoni personal, amb la narració de les vivències i les experiències de la persona. Aquesta narració està orientada a petició de l'investigador amb la finalitat de conèixer la vida de la persona biografiada, posant l'accent en els processos desencadenants de situacions d'exclusió.

Aquest estudi no pretén generalitzar ni analitzar estadísticament confluències de factors desencadenants de situacions d'exclusió, sinó que vol realitzar una primera aproximació qualitativa a les trajectòries vitals per poder entendre, a petita escala, com pot truncar-se sobtadament la vida d'una persona després

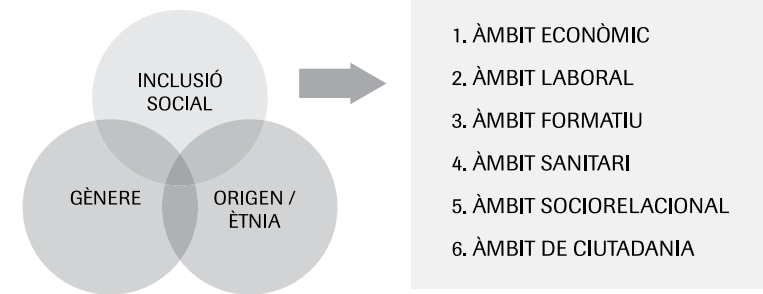
d'uns fets causals desencadenants. D'altra banda, les situacions d'exclusió poden ser el resultat d'un llarg viatge en què es van sumant diversos factors que es retroalimenten els uns als altres.

És per aquest motiu que hem utilitzat el relat únic, entès com la narració vital d'una sola persona mitjançant entrevistes en profunditat, en què la persona va narrant la seva vida seguint les indicacions de l'investigador.

Cal aclarir que una part de les entrevistes s'ha realitzat en el marc de l'Oficina Única d'Atenció als Temporers perquè, com ja hem comentat amb anterioritat, moltes persones arriben durant els mesos d'estiu a la ciutat de Lleida amb l'esperança de poder treballar en la campanya de recollida de la fruita. Algunes d'aquestes persones es troben en situació de vulnerabilitat. Aquesta situació fa que, temporalment, el nombre de persones sense llar d'un perfil molt concret, descrit anteriorment, augmenti de manera significativa.

És necessari tenir en compte que les entrevistes realitzades a aquestes persones han estat més breus a causa, principalment, de problemes idiomàtics.

Vertebrat en tres eixos que s'interrelacionen:

ÀMBITS EN QUÈ PODEN SORGIR FACTORS D'EXCLUSIÓ.

Font: Pla local d'Inclusió Social. Ajuntament de Lleida 2009

Podem concloure que els factors vitals poden esdevenir elements de predisposició i de desencadenament de posteriors situacions vitals; que són molts els motius que condueixen a la situació de sense llar, i que en una mateixa persona hi poden confluïr diversos factors alhora.

6. RESULTATS

Com hem exposat en els capítols anteriors, són múltiples els àmbits o les dimensions en què les persones podem presentar dificultats i inestabilitat personal. Aquestes situacions, en l'actualitat, van més enllà del terreny econòmic i ocupacional.

Així, hem definit els següents àmbits: econòmic, laboral, formatiu, social, sanitari, residencial, relacional i ciutadania.

En el següent esquema, fruit del treball desenvolupat en el Pla Local d'Inclusió de Lleida (2009), presentem els diferents àmbits on plantejarem que es poden presentar factors generadors de risc d'exclusió social i que duen les persones i les famílies a estadis de vulnerabilitat i de pobresa. Aquests àmbits interaccionen i es retroalimenten entre si, alhora que estan condicionats per les variables individuals d'edat, de gènere i d'origen o ètnia.

A continuació presentarem els àmbits generadors de les situacions de risc d'exclusió mitjançant l'exemplificació amb les històries de vida recollides, amb l'objectiu d'observar que els factors establerts com a causes de situacions de sense llar conflueixen en la població de Lleida.

Per facilitar la presentació dels resultats, hem distingit sis àmbits, que analitzarem en la següent disposició: àmbit econòmic, àmbit laboral, àmbit formatiu, àmbit sanitari, àmbit sociorelacional i àmbit de ciutadania. L'àmbit residencial no l'hem inclòs en l'anàlisi dels resultats atenent al fet que és transversal, el nexa d'unió amb la resta d'àmbits que presentem i analitzem en aquest estudi.

6.1 . Àmbit econòmic

En l'àmbit econòmic situaríem les causes vinculades a les pèrdues de caire material i les situacions econòmiques precàries. En aquest àmbit podem diferenciar factors generadors d'exclusió com la pobresa, les dificultats econòmiques per mantenir l'habitatge i la dependència econòmica dels sistemes de protecció social (Subirats, 2004).

El fet de no posseir uns ingressos mínims garantits desencadena situacions de pobresa, però, tal com hem comentat a l'inici d'aquest estudi, una situació de pobresa no fa referència únicament a variables econòmiques i, quan parlem d'exclusió, anem un pas més enllà.

La manca d'ingressos suficients i estables és, sens dubte, un dels desencadenants. La pobresa econòmica molt sovint acompanya les situacions d'exclusió social, però no sempre és determinant per entendre la magnitud de les diferents situacions d'exclusió.

Aquest desencadenant, unit a la debilitat del capital social de la persona, incideix directament en la causa de molts processos d'estigmatització i d'afebliment del benestar i la qualitat de vida (Lee et al. 2003, a Sarasa i Sales, 2009). La pobresa econòmica, juntament amb la manca de vincles familiars i relacionals, constitueix un important factor de risc. Aquesta situació s'identifica, per exemple, en el moment en què es produeix la incapacitat de costejar-se l'habitatge i no es té ningú a qui recórrer per demanar ajuda.

Des que s'ha mort el meu fill, de sobte, ja no cobro res de res, i ara sols visc de la meua pensió, i ja no puc pagar el pis, ni la llum, ni res.... He perdut el meu fill, ja no tinc família, ni em queden amics...

SARA, 82 anys. Galícia (Espanya)

En aquesta situació s'observa com un fet vital desencadenant la mort de l'únic fill i familiar amb qui tenia relació la persona afectada, aboca a una situació d'exclusió.

L'exclusió social és un procés dinàmic que pot afectar determinats grups o persones concretes, de forma transitòria o permanent, i de forma canviant, ja que aquestes persones es troben exposades a diferents dinàmiques de marginació (Gómez i Granell 2008).

Si atenem a aquest model canviant del fenomen de l'exclusió social, podem entendre per què l'actual conjuntura econòmica està desencadenant un agreujament de la població en situació de vulnerabilitat social i un augment del nombre de la població i de les famílies en situació de pobresa relativa.

Fa més de dos anys que visc al carrer, i la situació cada dia és pitjor: En aquest temps no he treballat més de tres mesos.

AMADOU, 23 anys. Senegal

6.2. Àmbit laboral

L'accés a l'ocupació i al món del treball és un aspecte vital en els itineraris de les persones.

Quan parlem de treball i ocupació, no podem pensar únicament en el vessant d'ingrés econòmic i de subsistència que representa, ja que ens cenyiríem exclusivament al vessant econòmic. Actualment, el treball, l'ocupació, és un eix clau en l'establiment de relacions socials. Per tant, l'absència de feina pot comportar, a la vegada, l'absència de relacions socials per a aquelles persones que no disposen d'altres nuclis relacionals, com la família i els amics.

Fa més de dos anys que visc al carrer, i la situació cada dia és pitjor: En aquest temps no he treballat més de tres mesos.

AMADOU, 23 anys. Senegal

Si ens centrem, però, en el treball com a garantia d'uns ingressos que permetin desenvolupar una vida autònoma, que assegurin la cobertura de les necessitats bàsiques d'una persona, cal considerar que aquestes necessitats varien en funció de la societat on la persona desenvolupa la seva trajectòria vital. En les anàlisis dels processos d'exclusió vinculats a l'esfera laboral, cal considerar tant la dificultat de les persones per accedir al mercat laboral (el seu grau d'ocupabilitat) com la vulnerabilitat social derivada d'unes condicions laborals precàries.

Al meu país (el Marroc) jo treballava al camp, en la recol·lecció de la canya, però es pagaven 9 o 10 euros al dia, i amb això no podia cuidar dels meus fills, de la meva dona i dels meus pares, que viuen amb nosaltres. Vaig decidir venir cap a Espanya.

AHMED, 28 anys. Marroc

El creixement econòmic esdevingut al nostre país durant el període comprès entre els anys 1996 i 2008 va atraure milers de persones a la recerca d'una oportunitat de millora de les seves condicions de vida.

Moltes d'aquestes persones, ja fos per qüestions formatives, idiomàtiques o bé de reconeixement de titulacions obtingudes als seus països d'origen, es van veure abocades a treballar en el sector de la construcció o en el sector agrícola.

Ara fa 16 anys que vaig arribar a Espanya. Estic empadronat a Madrid, i sempre he treballat en les collites de tot Espanya. Quan s'acabi la feina a Lleida, me n'aniré cap a Ponferrada, per la verema. Cada vegada hi ha més gent que vol treballar en el camp; abans molts no en volien saber res, i ara ens prenen la feina.

SAMBA, 45 anys. Malí

En aquest àmbit, cal considerar que, arran de la crisi econòmica, bona part d'aquestes persones s'han vist abocades a l'atur, ja que el sector de la construcció ha estat un dels més afectats, com mostren les taxes de desocupació.

Vaig arribar de Romania ara fa sis anys. Sempre he treballat a la construcció. Ara fa dos mesos que he arribat a Lleida, i no trobo feina de res.

VIRGIL, 41 anys. Romania

6.3. Àmbit formatiu

La formació professional i ocupacional és l'eina que facilita a les persones el desenvolupament personal i social i la preparació per a l'accés al món laboral, on el grau de coneixement i l'accés a la informació són prioritaris.

Les situacions d'exclusió en l'àmbit formatiu vénen donades per la dificultat d'accés al sistema educatiu o per l'absència d'educació o l'abandonament d'aquesta en una edat primerenca. És evident que el nivell formatiu d'una persona condicionarà la seva inserció en el mercat laboral i, de retruc, influirà en la seva situació econòmica.

Vaig estudiar fins als 16 anys, i després dos anys de mecànica en un centre de formació professional. Vaig treballar un any i mig allí en una empresa.

VIRGIL, 41 anys, Romania

Segons l'informe de la Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya (2010), la crisi econòmica ha afectat especialment les persones amb baixa formació. D'acord amb aquest informe, a l'inici de la recessió, la distància entre la taxa d'atur dels joves amb estudis superiors i la dels joves amb estudis primaris era d'uns 10 punts i, arran de la crisi econòmica, aquesta diferència s'ha triplicat. El problema de la formació o, més aviat, de la manca de formació a escala estatal es fa evident quan fem una comparació amb la mitjana europea, ja que la nostra taxa d'abandonament escolar duplica la mitjana europea i el 40% dels joves no finalitzen la secundària o la formació professional.

Sóc pescador, perquè a casa tots eren pescadors, no tenia cap més possibilitat. Vaig anar una mica a l'escola, però no gaire... ara ja no puc estudiar, ni aprendre res de res.

SIDY, 34 anys, Senegal

6.4. Àmbit sanitari

En l'àmbit sanitari, cal destacar que quan parlem de persones en situació de sense llar ens referim a les possibilitats, facilitats i o dificultats d'accés als serveis sanitaris bàsics i de caràcter universal.

Entre el col·lectiu de persones sense llar, sovint trobem situacions de persones amb malalties cròniques sense tractament, persones amb trastorns mentals sense diagnosticar o amb diagnòstic però sense adherència al tractament, o persones amb discapacitats psíquiques relatives no reconegudes però que poden ocasionar-los dificultats per desenvolupar-se en el dia a dia.

Jo tinc una minusvalidesa, i m'han donat una petita pensió, però no puc treballar perquè em canso molt i amb la pensió no puc viure.

EDUARDA, 51 anys, Portugal

Aquesta dificultat d'accés als recursos sanitaris és la forma més explícita d'exclusió en aquest àmbit, que s'accentua en el cas de patir malalties de caràcter crònic o de difícil reversió, com les addiccions, les malalties infeccioses, els trastorns mentals severos o les discapacitats que originen situacions de dependència.

Vaig estar treballant fins als 17 anys, però després vaig començar a fumar porros i tot el que podia. Vaig començar a viure la vida, el que fas quan ets jove, i ja no pots parar.

ISSOUF, 55 anys, Guinea Bissau

6.5. Àmbit sociorelacional

Les relacions interpersonals són un dels elements clau que faciliten a les persones els vincles i, per tant, l'arrelament en un territori i en un espai, tant físic com psicològic. Cada cop més, s'observa que un òptim entramat de xarxa social, ja sigui de família o d'amics, facilita els processos d'inclusió de les persones en un context social determinat. Mentre aquest entramat de relacions es manté, les persones se senten segures i acollides en l'espai on viuen.

A Barcelona hi vaig estar molt bé, vaig ser molt feliç. Treballava en una merceria i la meva família era la gent de barri. (...) Encara que vaig tenir un fill sola, tothom em va ajudar, hi havia molt bona gent que sempre m'ajudava amb el nen.

SARA, 86 anys Galícia (Espanya)

Les persones en situació de sense llar, majoritàriament, presenten un trençament d'aquests vincles, aspecte que facilita que es multipliquin els factors de risc social i de salut.

La manca de recursos socials, la dificultat per identificar-se amb un territori, produeix una situació de desarrelament que, sumada a les dificultats amb l'idioma, i per tant als dèficits de comunicació, als problemes per accedir al món laboral, i sobretot, al fet que no s'acompleixen les expectatives que les persones tenien quan es van traslladar al nostre país, suposa un seriós entrebanc.

La situació en aquest àmbit relacional s'agreuja encara més quan s'inicia la pèrdua de les relacions amb la xarxa social del país d'origen. Com ja hem mencionat anteriorment, les expectatives que les persones tenen i transmeten a la família i a les amistats, quan arriben al nostre país, van minvant i decaient, fins al punt que no faciliten tota la informació o utilitzen informacions inventades perquè familiars i amics no coneguin la realitat de la situació que viuen. Davant d'aquesta situació, les relacions interpersonals amb el país d'origen van decaient a poc a poc fins a desaparèixer.

No els he volgut dir que encara no tinc el passaport, i que aquí no es viu gens bé. No vull que pateixin.

AMADOU, 23 anys. Senegal

Vaig marxar cap a Barcelona amb els meus germans, i la meva germana es va quedar a casa (Galícia). No n'he sabut res més, d'ella.

SARA, 86 anys Galícia (Espanya)

6.6. Àmbit de ciutadania

La condició de ciutadà o, dit d'una altra manera, l'accés a la ciutadania, l'entenem com l'estatus jurídic, polític i administratiu pel qual una persona, membre d'una determinada comunitat social, cultural i territorial, assumeix un conjunt de drets i deures que regulen la seva vida en aquella comunitat.

La manca de condició de ciutadania es vincula als processos de desigualtat i exclusió social com a resultat d'un seguit de factors estructurals que tenen l'origen fonamental en la societat i, concretament, en el model de societat establert.

En el nostre model de societat, la condició de ciutadà determina el fet d'estar dins o fora del sistema i poder exercir determinats drets de caire social, econòmic, cultural... Així, la no-possessió de la condició de ciutadà converteix les persones en ciutadans ubicats fora dels sistemes de protecció i participació.

Tinc dos germans, un germà i una germana, que viuen amb els meus pares. Els dic que estic bé, però que no vinguin. No els he volgut dir que encara no tinc el passaport, i que aquí no es viu gens bé. No vull que pateixin.

AMADOU, 23 anys. Senegal

La no-ciutadania està directament vinculada a la no-participació en les decisions determinants que afecten la vida en la comunitat. En una societat democràtica, aquests col·lectiu no té la possibilitat d'intervenir en els espais de participació ciutadana, com les eleccions dels seus representats, que, posteriorment, prendran decisions i emprendran tasques en nom de la ciutadania.

A MANERA DE CONCLUSIONS

7. CONCLUSIONS I PROPOSTES D'INTERVENCIÓ

L'exclusió, tal com l'entendem, és un estat, un procés sobre el qual es pot intervenir. El procés de reinserció social d'aquestes persones ha de ser entès com un procés viu i dinàmic que es va reajustant a les diferents fases per les quals passa la persona, ja que és un procés llarg i feixuc que pot incloure retrocessos i recaigudes, però aquesta dificultat no implica la impossibilitat de sortir-se'n o, si més no, de millorar la situació.

Atenent a les diferents fases del procés d'exclusió descrites en el marc teòric per autors com Caire, Castel i García Roca (1995, 1997 i 1998), la segona fase del procés d'exclusió és un punt crític en què caldria fer detecció i prevenció perquè la situació no s'agreugi.

Recordem que aquest segon grau d'exclusió es caracteritza per un primer indici d'exclusió social que es manifesta en una irregular o nul·la inserció en el mercat de treball. Aquesta exclusió del mercat laboral porta associada una manca d'ingressos fixos i suficients que, a la vegada, comporta la privació de relacions socials i polítiques. És l'inici de l'exclusió del sistema econòmic i de les relacions socials, la qual pot motivar la necessitat de sistemes de protecció social i, fins i tot, de sistemes assistencials no contributius.

L'ideal, doncs, seria no entrar en aquesta segona fase i intervenir en l'inici de les situacions d'exclusió. Però, tal com diem, aquesta seria la situació desitjada, ja que, majoritàriament, les persones en situació de sense llar es troben en la tercera fase, que, com hem explicat, marca el final del procés d'exclusió social i es caracteritza per l'exclusió de la societat en el seu conjunt. És a dir, l'exclusió del mercat de treball i dels sistemes relacional i polític.

A més, cal tenir en compte que algunes de les persones sense llar de la nostra ciutat estan en una situació administrativa irregular, tenen malalties físiques, mentals o discapacitats, etc. Per tant, es troben al final del procés d'exclusió.

Per tant, cal valorar el grau d'exclusió en què es troba cada persona per poder intervenir adequadament i plasmar uns objectius ajustats a la seva realitat en el pla individual de treball per a la reinserció.

A causa de l'heterogeneïtat de les persones que es troben en situació de sense llar, aquest procés s'ha de regir pels següents criteris:

- Procés personalitzat.
- Realització conjunta amb la persona usuària: pacte i compromís.
- Integral: identificació de necessitats i establiment de prioritats.
- Responsabilitat en la presa d'acords, decisions, de la persona usuària.
- Motivador: centrat en els interessos de la persona usuària; valoració conjunta de les recaigudes o incompliments; redefinició conjunta.

A partir de les entrevistes individualitzades, és necessari realitzar un treball a títol personal per conèixer el moment en què es va produir el bloqueig personal (història de vida), actuar sobre les barreres personals, aprofitar les motivacions de la persona i valorar els canvis. Cal tenir en compte que hi ha perfils complicats i que, per tant, en algunes persones, un petit canvi és molt positiu i cal valorar-lo per engrescar la persona en el procés d'inserció (autoestima).

Tenint en compte que moltes d'aquestes persones es troben en una situació de vulnerabilitat greu o molt greu i que, en nombrosos casos, s'ha cronificat (més de dos anys en situació de sense llar), tot sovint cal realitzar un acompanyament social estret i continu, aprofitant i dinamitzant els recursos a l'abast i treballant, a la vegada, en diferents vessants:

1. Situació de manca de recursos: accés als drets socials i exercici d'aquests drets.
2. Situació de desvinculació: recuperació de les xarxes socials i promoció de la participació i l'ús del temps de lleure.

Situació de dependència: recuperació de l'autonomia mitjançant l'ocupació social, la formació ocupacional, la promoció de la inserció laboral i la gestió de la seva vida.

Protocol d'atenció: establiment del Pla Personalitzat d'Atenció

En el protocol d'atenció es diferenciarien tres moments:

1. Informació
2. Valoració
3. Tractament

1. Informació

L'exclusió social implica una trajectòria desencadenada per uns esdeveniments.

És necessari conèixer la història de vida de la persona i el moment en què es va produir la fractura social, el fet o els fets traumàtics que comporten el trencament vital de la persona.

Cal reunir tota la informació disponible de la persona (dels expedients, en altres municipis...), així com l'aportada per ella mateixa, i realitzar una primera valoració, que es completarà amb la primera entrevista diagnòstica.

Quan no es coneix la persona o es valora la idoneïtat del recurs, seria necessari un recurs de baixa exigència fins a aconseguir el pla individualitzat amb què la persona hauria d'accedir a un segon nivell d'habitatge d'inclusió.

2. Valoració

En aquest moment, és necessari establir indicadors per a la diagnosi a fi de poder valorar de forma rigorosa la situació personal.

Indicadors basats en:

- La solvència econòmica i la capacitat d'organització i control de la despesa.
- El desenvolupament personal: la imatge que té de si mateix i de la realitat de la seva situació, l'autoestima, la seva projecció vital i de futur, la seva capacitat de relació i convivència, la cura personal.
- Les relacions socials i familiars: existència de relació i de quin tipus, accés als recursos, ocupació del temps lliure...

- L'estat de salut física i mental: hàbits personals, presència de malaltia física, medicació, patologia mental, estat d'ànim, consum de tòxics...
- Formació i treball: en el cas de persones immigrants, caldria valorar el coneixement idiomàtic.
- A causa de l'alta presència de persones immigrades, caldria valorar també la situació administrativa, permís de treball...

Formulació del pla personalitzat: es realitza una proposta, que es pacta amb la persona usuària perquè tingui consciència dels compromisos i accions a desenvolupar. És un document escrit, signat per les dues parts i que cal sotmetre a seguiment i revisió.

3. Tractament

En el moment de posar en funcionament el pla individual, cal tenir en compte la possibilitat de recaigudes.

En aquesta població, el primer pas, en molts casos, serà la recuperació personal mitjançant processos bàsics de socialització i la cobertura de les necessitats bàsiques.

La recuperació d'aquestes habilitats permetrà la posterior inserció social i treballar la capacitat, la formació i la inserció laboral.

Posteriorment, caldria treballar l'estabilització de la situació desitjada, ampliant les parcel·les d'autonomia i independència. Fan falta recursos com pisos tutelats i lloguer compartit.

Avaluació: és necessària una avaluació continuada, amb uns indicadors que permetin valorar el progrés de la persona.

Caldria una avaluació mensual, o trimestral com a màxim, per replantejar els objectius del pla d'inserció i ajustar-hi la intervenció.

Aquesta metodologia, basada en l'establiment de plans individuals d'inserció, actualment s'aplica arreu del nostre territori. La qüestió és mirar de no arribar al punt en què cal establir un pla individual de reinserció; per tant, cal realitzar plans de prevenció. Hem vist com en les històries de vida d'una mateixa persona hi conflueixen diversos factors generadors de processos d'exclusió

i vulnerabilitat i que en aquests hi incidien, alhora, esdeveniments considerats disruptors de les trajectòries vitals. Esdeveniments disruptors en el sentit que són detonants i/o acceleradors d'aquests processos d'exclusió (abandonament de la llar a una curta edat, mort de familiars, inici d'addiccions...).

La pregunta és si seria possible actuar en el moment en què es produeixen aquests successos vitals considerats traumàtics per a la persona i que, en els casos de persones en situació de vulnerabilitat, acceleren i/o desencadenen processos d'exclusió.

L'altra qüestió és com podem detectar la incipient exclusió perquè no desencadeni una situació de greu exclusió, com podem intervenir per aturar i prevenir.

Cal tenir en compte, però, que la millora d'aquesta situació no depèn únicament ni principalment de l'atenció individual que es realitza a aquestes persones des dels serveis especialitzats, ja que les polítiques adreçades a aquests col·lectius haurien de considerar diversos factors com:

- L'accés als drets universals i socials i l'exercici d'aquests drets: l'accés als recursos és lent i complicat. En el cas de les persones sense llar, el fet de trobar-se en una situació de manca d'habitatge o d'habitatge insegur o inadequat dificulta enormement el procés de recuperació quan no es disposa d'un servei d'allotjament adaptat a les seves circumstàncies i necessitats. Sovint, les places d'allotjament són escasses o provisionals i no es disposa d'allotjaments perquè hi resideixin fins que assoleixin l'autonomia econòmica. És evident que, perquè una persona pugui estabilitzar la seva situació, necessita una garantia d'estabilitat sobre els recursos que se li ofereixen.
- Coherència de les polítiques públiques d'accés a l'habitatge i al mercat de treball: la impossibilitat d'accedir a aquests recursos, que, teòricament, són drets constitucionals, és un element poc motivador de cara a la recuperació de l'autonomia.
- Millora del treball en xarxa i conjunt entre administracions i entitats del tercer sector.

- Sostenibilitat, viabilitat i millora de les prestacions socials.
- Promoció d'actituds i solucions proactives i preventives en detriment de les pal·liatives i assistencialistes.

Aquest és un repte important, ja que, en aquests moments, les persones en situació de sense llar, en el sentit més extrem que permet aquest terme, queden desdibuixades per les persones que dia rere dia són incloses a les diferents tipologies de persones sense llar com a conseqüència de l'actual conjuntura econòmica. Les famílies que es veuen abocades a deixar el seu habitatge habitual o que són desnonades per impagament se sumen al conjunt de les persones en situació de sense llar.

Evidentment, aquesta és una situació sobre la qual cal intervenir urgentment, però no hem d'oblidar que tenim qüestions importants pendents, que cada dia també augmenta el nombre de persones en situació de sense llar i que cada cop aquestes persones són més joves i estan més preparades, en teoria, per a la vida moderna.

7.1. Nous reptes i noves oportunitats.

En la societat actual, hem d'establir noves formes de treballar per atendre les persones en situació de sense llar. Aquestes noves maneres han de situar-se en nous marcs teòrics, noves metodologies i processos de treball. En aquest treball, i a manera de reflexió, volem introduir un nou marc teòric, *la resiliència*, i una nova metodologia, *el model d'atenció centrat en la persona*

En el treball que hem presentat, hem manifestat en diverses ocasions que les situacions de pobresa no es poden entendre com a processos deterministes, fruit d'una relació causa-efecte, ja que aquesta concepció es contradiu obertament amb la dimensió dinàmica del fenomen i amb el propòsit que el subjecte sigui l'element central del seu propi canvi. Per tant, en l'atenció a les persones, partim del fet que són capaces de produir canvis, de millorar les seves actituds i les seves competències, que poden arribar a conèixer les seves mancances i, alhora, redescobrir les seves capacitats. És des d'aquesta convicció que podem donar una nova orientació a l'atenció a les persones vulnerables, als efectes que aquesta té, a les seves característiques i als seus components.

Aquesta nova perspectiva és **la resiliència**. Aquest enfocament suggereix que néixer i estar en situació de pobresa és una situació de risc, però que no

ens hem de centrar en què manté i com es manté aquesta situació, sinó en les condicions de cada persona que li han de permetre sortir-ne i desenvolupar un procés més positiu (Balsells, 2011).

Manciaux (2005) defineix la resiliència com la capacitat que té una persona per seguir projectant-se en el futur tot i els esdeveniments desestabilitzadors, les condicions de vida difícils i els traumes greus. La resiliència, per aquests autor, és un procés que es va produint al llarg de tota la vida a causa de la interacció de la persona amb el seu entorn més proper, interacció que s'acaba convertint en una resposta habitual d'ajust saludable contra l'adversitat. Se'n presenten dos components. La resistència davant una situació d'adversitat com a protecció de la pròpia identitat, i la capacitat de construir una existència positiva i saludable tot i les dificultats que l'envolten.

Aquest nou enfocament ens ha de permetre engegar mecanismes protectors que aconseguixin crear en les persones la possibilitat de superar la situació en què es troben immerses mitjançant la potenciació de les seves capacitats i competències.

El **Model d'Atenció Centrat en la Persona** és una aposta metodològica que en l'actualitat s'està implementat, principalment, en l'àmbit de persones en situació de dependència, però, tenint en compte les característiques del model, pensem que es pot fer una aposta per desenvolupar-lo en l'àmbit de les persones en situació de sense llar.

L'atenció centrada en la persona proposa fer un pas més enllà en el moment d'atendre, comprendre i acompanyar les persones. Aquest model té com a principal objectiu que les persones siguin els autèntics eixos vertebradors de les intervencions tècniques, en lloc de posar l'accent en les programacions de caire genèric.

La planificació centrada en la persona es defineix com un metodologia que ha de facilitar que la persona en situació de vulnerabilitat, tenint en compte la seva història, les seves capacitats i les seves expectatives, sigui capaç de gestionar on vol arribar i com ho vol fer per millorar la seva vida.

Entre d'altres, el model es pot sustentar en els següents punts:

- La persona i la millora del seu benestar és el centre de la intervenció.
- Cada persona és única i l'atenció ha de ser individualitzada.

- La persona és subjecte actiu del seu procés d'atenció.
- L'enfocament de la intervenció se centra en les possibilitats de la persona i no en les dificultats.
- Els escenaris quotidians saludables del seu entorn proper són eines que han de facilitar la millora i la continuïtat del seu projecte de vida.
- L'autodeterminació s'entén com un dret i, per tant, no s'abandona davant la falta de capacitats o competències de les persones.
- El grup social referencial, si se'n manté, té un gran paper en el procés d'autodeterminació.
- El rol dels professionals passa a ser el de facilitador, motivador i proveïdor de suports.

En el model que hem presentat no s'incideix en indicadors relacionats amb la qualitat dels serveis, sinó en l'avaluació de la qualitat de vida de les persones mitjançant un pla de treball.

8. ELS PROTAGONISTES: LES SEVES HISTÒRIES I LES SEVES VIVÈNCIES

- **L'Ahmed** té 28 anys i és del Marroc, on va treballar en diferents feines agrícoles. Està casat i té els seus fills i els seus pares al seu càrrec. Ha arribat a Lleida des de Jaén, on diu que li han pagat el bitllet per venir cap aquí. Des que ha arribat, no ha aconseguit cap feina a la ciutat.

La seva situació personal i laboral el fa anar d'un lloc a l'altre del país resseguint les campanyes fruiteres. Aquest aspecte no li permet crear cap vincle físic ni emocional.

- El **Samba** és natural de Mali, té 45 anys i en fa 16 que va venir a Espanya. En l'actualitat, té permís de treball i de residència. Està empadronat a Madrid. Sempre ha treballat en el sector de l'agricultura.

Actualment, és a Lleida buscant feina en la campanya de la fruita dolça. Quan s'acabi, el seu objectiu més immediat és anar a Ponferrada (Leó) per treballar en la campanya de la verema.

- El **Sidy** té 34 anys i és del Senegal, on viuen la seva dona i el seu fill. Al seu país d'origen treballava de pescador. Va arribar a la Península, procedent de les Canàries, l'any 2006. Ha estat vivint i buscant feina en diferents comunitats espanyoles. Explica que l'any 2008 ja va venir a Lleida i llavors ja va ser atès a l'oficina d'atenció a temporers. Ara ha tornat perquè uns amics del seu país li han comentat que hi havia feina, però ell en busca des de fa dies i no en troba. Actualment, viu, amb altres companys del seu país, en una casa ocupada a l'horta. Si no troba feina, aviat marxarà cap a Vilafranca del Penedès, a la recerca de noves oportunitats.

- **L'Amadou** va arribar a Espanya el 2007 via Tenerife i procedent del Senegal. Ara té 23 anys. Allí treballava com a conductor d'un camió propietat del seu germà. També té una germana i no els ha explicat res de la seva situació perquè no vol que pateixin. En arribar, va estar 49 dies a Jaén, al centre d'internament de Palos de la Frontera. Encara no ha pogut recuperar el passaport.

Durant tres mesos ha viscut en un poble de la comarca del Segrià. Encara que no treballava, ha pogut pagar-se el lloguer. Arriba a Lleida per buscar feina i ens comenta que té amics que el poden ajudar.

Actualment dorm al carrer perquè s'ha quedat sense diners. Explica que la situació ha empitjorat molt darrerament i que en dos anys només ha pogut treballar tres mesos.

Els seus plans de futur són quedar-se a Lleida si troba feina i, si no, en pocs dies se n'anirà a Huelva, però el que realment voldria fer és tornar al seu país, però no pot perquè no té la documentació.

- **L'Issouf** és originari de Guinea Bissau, on té la seva esposa i els seus fills. Té 55 anys, va arribar a Espanya l'any 1991 i sempre ha treballat en el sector de l'agricultura. Té permís de treball i residència permanent. L'any passat ja no va poder treballar i per això ha vingut a Lleida per primera vegada, però encara no ha aconseguit treballar ni un sol dia.

El seu objectiu és anar a provar sort a Tarragona, on té un cosí.

- El **Virgil** té 41 anys, és originari de Romania i fa dos mesos que és a Lleida. Fins ara ha estat treballant en la construcció.

Al seu país va anar a l'escola fins als 16 anys, després va estudiar durant dos cursos formació professional en mecànica i va estar treballant durant un any i mig en una empresa, fins que aquesta va tancar.

En aquests moments dorm a casa d'un amic, però no pot pagar-li res perquè no troba feina.

Té un bitllet obert de tornada a Romania per si no troba feina en breu.

- El **Muhammad** és originari del Marroc, on té la mare i els germans. Actualment té 31 anys.

Va arribar a Espanya ara fa quatre anys, i sempre ha treballat en campanyes agrícoles: de l'oliva a Jaén, de la mandarina a València i de la fruita dolça a Lleida.

Ha estat treballant durant 13 dies, però ara ja no té feina i ha de deixar el pis on viu perquè no el pot pagar.

El seu objectiu és reunir els 50 € que necessita per marxar al Marroc i tornar a Espanya més endavant, quan les coses millorin.

Comenta que li fa ràbia que la gent menteixi sobre com és la vida a Espanya, perquè això encoratja la gent a venir.

- La **Sara** va néixer a Galícia, ara fa 86 anys, on va viure durant la infantesa i l'inici de la joventut amb els seus pares i tres germans, dos nois i una noia.

Quan els temps es van posar difícils, va decidir anar a Barcelona amb els seus dos germans. Va perdre el contacte i la relació amb els pares i la germana.

A Barcelona hi va viure i treballar, hi va tenir un fill i molts bons amics que sempre la van ajudar. Se sent barcelonina de cor.

Quan ella es va fer gran i va haver de deixar la feina, el seu fill treballava a Lleida, i va venir aquí a viure amb ell. Tot i que no guanyaven gaires diners, en tenien prou per a tots dos i per mantenir el pis.

A Lleida van llogar un pis al carrer Cavallers i ella va fer molta vida al barri, on es trobava molt a gust. Però un dia el seu fill es va desmaiar, es va donar un cop al cap i ja no es va despertar.

Ara la Sara es troba molt sola perquè no té ningú més de la família. Era el seu fill qui es feia càrrec d'ella.

- **L'Eduarda** és portuguesa, concretament de Lisboa. Té 51 anys i des dels 17 resideix a Espanya. Ens explica que va tenir una infància difícil, amb molt poca relació amb els pares, i que als 11 anys va ser internada en un centre de menors regentat per monges.

A partir dels 17 anys es va iniciar en el consum de substàncies tòxiques. Va decidir marxar de Portugal i va iniciar un llarg recorregut per indrets diferents, amb distintes parelles i relacions. Va tenir fins a quatre fills, que ara ja no viuen amb ella. Actualment, ens comenta, rep una pensió d'invalidesa.

9. BIBLIOGRAFIA

- Ajuntament de Lleida (2009). *Pla Local d'Inclusió i Cohesió Social de la ciutat de Lleida*.
- Alsinet, C. (2011). *Infància i Quart Món a Lleida*. A Balsells, M.A.; Coiduras, J.; Vaquero, E; Díez, E.; Fuentes, N. i Alsinet, C. (2011). *Infància i Quart Món*. Universitat de Lleida.
- Ander-Egg, E. (2003). *Métodos y técnicas de investigación social*. Buenos Aires: Lumen-Humanitas.
- Arranz, Íñigo (2006). *Las personas sin hogar en la prensa escrita*. Red Nacional de Entidades que trabajan con personas sin hogar. www.enredpsh.org.
- Arrels Fundació (2004). *La casa de la luna: vivir en la calle*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- Autès, Michel (2004). "Tres formas de desligadura". En Karsz, Saül (2004). *La exclusión: bordeando sus fronteras. Definiciones y matices*. Barcelona: Gedisa.
- Ayala, L. et al. (2008). *Exclusión social y desigualdad*. Universidad de Murcia.
- Bachiller, Santiago (2008). *Exclusión social, desafiliación y usos del espacio. Una etnografía con personas sin hogar en Madrid*. Tesis doctoral.
- Balsells, M.A.; Coiduras, J.; Vaquero, E; Díez, E.; Fuentes, N.; Alsinet, C. (2011). "Infància i Quart Món". Universitat de Lleida. Balsells, A (2011). *Quart Món i infància: conceptes, reptes i oportunitats* (2011). A Balsells, M.A.; Coiduras, J.; Vaquero, E; Díez, E.; Fuentes, N. i Alsinet, C. (2011). *Infància i Quart Món*. Universitat de Lleida.
- Balsells, M.A.; Coiduras, J.; Vaquero, E; Díez, E.; Fuentes, N.; Alsinet, C. (2011). *Infància i Quart Món*. Universitat de Lleida.
- Belzunegui, A.; Brunet, I. (2012). "Los lugares de la pobreza". En Belzunegui A. (2012). *Socialización de la pobreza en España*. Madrid. Icaría Editorial.
- Brugué, Quim; Gomà, Ricard; Subirats, Joan (2002). "De la pobreza a la exclusión social. Nuevos retos para las políticas públicas". *Revista Internacional de Sociología*, nº 33, p. 10-38.
- Brunet, I.; Belzunegui, A.; Pastor, I. (2000). *Les tècniques d'investigació social i la seva aplicació*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.
- Busquets, S. (2007). *Nuestros vecinos de la calle. El rostro de una problemática social*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- Cabrera, P.J. (1998). *Huéspedes del aire: sociología de las personas sin hogar en Madrid*. Universidad Pontificia de Comillas.
- Cabrera, P. J. (2000). *La acción social con personas sin hogar en España*. Madrid: Cáritas Española: Fundación Foessa, SL.

- Cabrera P.; Rubio, M. J.; Blasco, J. (2008). *Qui dorm al carrer? Una investigació social i ciutadana sobre les persones sense sostre*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- Cabrera, P.J.; Rubio, M.J. (2008). "Las personas sin hogar hoy". *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, nº 75. Universidad de Comillas.
- Cachón, L. (2009). *La "España Inmigrante": marco discriminatorio, mercado de trabajo y políticas de integración*. Barcelona: Anthropos.
- Caire (1995) En Moreno Jiménez, M. P. (2001). *Psicología de la marginación social. Concepto, ámbitos y actuaciones*. España: Ediciones Aljibe.
- Càritas Diocesana de Barcelona (2003). *Habitatge: luxe o necessitat? Informe sobre la situació de l'habitatge*. Novembre de 2003.
- Càritas Espanyola, Faciam i Federació d'Entitats de Suport a las Personas Sense Llar. "Nadie sin derechos. Nadie sin hogar". *Campaña de las personas sense llar 2010-2015*.
- Castel, R. (1997). *Las metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires. Paidós.
- Cerdà, S. (2009). "Canvis socials i de maneres d'entendre l'exclusió social en el segle XXI: del concepte de marginació al concepte d'exclusió social". *La Xarxa d'Inserció Social*. Alimara, nº 52. Consell de Mallorca. Departament de Benestar Social.
- Conselleria de Joventut, Família i Serveis Socials de la Rioja (2004). *Exclusión y procesos de incorporación social en la Rioja*. Logroño: Consejería de Juventud, Familia y Servicios Sociales.
- Daly, M. (1993) *Segundo Informe del Observatorio Europeo para los "Sin Techo"*.
- Domingo, J.; Badia, H.; Molina, M.; Pelegrí, R.; Pifarré, E.; Remón, J. (2004). *Las personas sense llar a Lleida*. Edicions de la Universitat de Lleida.
- Dossiers del Tercer Sector: *Els nous rostres de la pobresa a Catalunya*. núm. Octubre de 2010.
- Dossiers del Tercer Sector: *"Exclusió Social i desigualtats a Catalunya"*. núm. 13. Octubre de 2011.
- Edgar B.; Meert, H.; Doherty, J. (2004). *Third Review of Statistics on Homelessness in Europe. Developing an Operational Definition of Homelessness*. FEANTSA.
- European Federation of Organisations Working with the Homeless. European Observatory on Homelessness. (<http://www.feantsa.org>).
- Fabre, M.M. (2002). *Consideraciones en torno al concepto de exclusión social*. Acciones e Investigaciones Sociales.
- FEANTSA (2008). *El papel de la vivienda en el sinhogarismo. Alojamiento y exclusión residencial*. Informe europeo.
- Fundació FOESSA (2008). *VI informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008*. Càritas Española Editores.
- García Roca, J. (1998). *Contracultura de la solidaridad y exclusión social: prácticas, discursos y narraciones*. Madrid: HOAC.
- García Serrano, C.; Malo, M.A. (1996). "El comportamiento económico de los excluidos: un modelo para la política social", en *Pobreza, necesidad y discriminación*, Fundación Argentaria-Visor Distribuciones. En García-Serrano, C. y Malo, M.A. (1997). *Un intento de medición de la vulnerabilidad ante la exclusión social*. CSIC.
- Generalitat de Catalunya (2012). *Pacte per a la lluita contra la pobresa a Catalunya*. Departament de Benestar Social i Família. Barcelona.
- Giménez, L.; Brugué, T.; Gomà, R. (2003). *Los ejes de la exclusión social: un análisis a través del Panel de Hogares de la Unión Europea*. Institut de Govern i Polítiques Públiques (UAB).
- Giménez, L.; Brugué, T.; Gomà, R. (2003). *Perfiles y alcance de la exclusión social*. Institut de Govern i Polítiques Públiques (UAB).
- Hopper, K. (1991). "An ethnographic" perspective on the S-night count. Proceeding of the Annual Research Conference. Washington, D.C.: Bureau of the Census, en Laparra Navarro, M. y Pérez Eransus, B. (2008). *Exclusión social en España. Un espacio diverso y disperso en intensa transformación*. Fundación FOESSA. Colección Estudios, 24.
- Illán, J.A. (2008). *Un despacho sin puertas. Trabajo de calle con personas sin hogar*. Fundación RAIS. Obra Social Caja Madrid.
- Institut Nacional d'Estadística (2005). *Encuesta sobre las personas sin hogar (EPSH 2005)*. INE: Madrid.
- Institut Nacional d'Estadística (2010). *Encuesta sobre las personas sin hogar – Centros*. INE: Madrid.
- Institut Nacional d'Estadística (2012). *Encuesta a las personas sin hogar*. INE: Madrid.
- Laparra, M. Gaviria, M.; Aguilar, M. (1996). "Iniciativas locales y comunitarias contra la exclusión" En Sarasa, S. y Moreno, L. (2002). *El Estado de bienestar en la Europa del Sur*. CSIC. Madrid.
- Ministeri de Sanitat, Política Social i Igualtat (2011). "Configuración de una red local de atención a personas sin hogar integrada en el Sistema Público de Servicios Sociales. 100 argumentos y propuestas". *Informes, Estudios e Investigación* 2011.
- Moreno, Luis (2002). *Pobreza y exclusión: la malla de seguridad en España*. CSIC, Instituto de Estudios Sociales Avanzados.
- Muñoz, M.; Vázquez, C.; Vázquez, J.J. (1998). "Las personas sin hogar: aspectos psicosociales de la situación Española". *Intervención Psicosocial*, 7, 7-26
- Navarro i Águeda Quiroga (2005). "La protección social en España". En Síndic de Greuges (2005). *El fenomen dels sense llar a Catalunya. Informe extraordinari*.

- Paugam, S. (1993). *La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté*. Paris : Presses Universitaires de France. Col·l. « sociologies ».
- Penalva, V.; Mateo, M.A. (2006). *Tècniques qualitatives d'investigació*. Universitat d'Alacant.
- Plujà, M. (2010). *Efectes de l'habitatge precari sobre la vida de les persones. Un esment especial a les famílies amb fills*. Càritas.
- Raya, E. (2006). *Indicadores de exclusión social: una aproximación al estudio aplicado de la exclusión*. Vitoria: Ararteko.
- Regidoria de Benestar Social i Ocupació. Ajuntament de Lleida (2012). *Memòria de l'àrea d'inclusió social*. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- Renes, V. (2000). "Dimensión territorial de la pobreza e intervención social (2000)". *Documentación Social* 119. p. 259-273
- Ruiz Olabuénaga, J.L. (2007). *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Sánchez Morales, M.R.; Tezanos Vázquez, S. (1999). *La población sin techo en España. Un caso extremo de exclusión social*. Madrid: Sistema.
- Sarasa, S.; Sales, A. (2009). *Itineraris i factors d'exclusió social*. Ajuntament de Barcelona: Síndica de Greuges de Barcelona.
- Sen, A. (2000). "Social exclusion: concept, application and scrutiny". *Manila: Social development papers, 1*. Asian Development Bank.
- Síndic de Greuges de Catalunya (2005). *El fenomen sense llar a Catalunya: persones, administracions, entitats*. Informe extraordinari.
- Subirats, J.; Gomà, R.; Brugué, T. (2002). *De la pobreza a la exclusión social*. Institut de Govern i Polítiques Públiques (UAB).
- Subirats, J.; Gomà, R. (2003). *Un paso más hacia la inclusión social. Generación de conocimiento, políticas y prácticas para la inclusión social*. Instituto de Gobierno y Políticas Públicas. Universidad Autónoma Barcelona.
- Subirats, J. (2004). "Pobreza y exclusión social: un análisis de la realidad española y europea". *Estudios Sociales*, n. 16. Fundació "La Caixa".
- Subirats, J. (2005). *Perfils d'exclusió social urbana a Catalunya: una aproximació qualitativa*. Institut de Govern i Polítiques Públiques (UAB).
- Subirats, J.; Gomà, R i Brugué, T. (2005) "Análisis de los factores de exclusión social". *Documentos de Trabajo*, 4. Institut de Govern i Polítiques Públiques (UAB).
- Tejero, E.; Torrabadella, L. (2005). *Vides al descobert. Els mons viscuts del fenomen "sense sostre"*. Fundació Jaume Bofill.
- Tezanos, J. F. (1999) *"Tendencias de desigualdad y exclusión social*. Madrid: Sistema.
- Townsend, P. (1979). *Poverty, Social Exclusion and Social Polarization*. The Need to Construct a New International Welfare State. New South Wales. University of South Wales.
- Uribe, J.; Alonso, S. (2011). *Les persones en situació de sense llar de Barcelona: perfils, estat de salut i situació sanitària*. Fundació Jaume Bofill.
- Villar, A.; Soler, A.; Herrero, C. (2012). *La pobreza en España y sus comunidades autónomas: 2006-2011*. Instituto Valenciano de Investigaciones Económicas.
- Yubero, S.; Larrañaga, E.; Morales, J. F.; Bueno, J. R. (2009). *Exclusión: nuevas formas y nuevos contextos*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

Universitat de Lleida
Oficina de Desenvolupament
i Cooperació